

2. Diskurzivní přístupy v *policy analysis*

Anna Durnová¹

1. Úvod

Proč je postavení budovy Národní knihovny v Praze spojováno s národní hrdostí, českým měšťáctvím a jak tato přesvědčení souvisí s rozhodováním o ní? Proč jsou slova českého prezidenta ohledně globálního oteplování přijímána českou veřejností smířlivěji, než by byla například v sousedním Rakousku? Proč se zem od země, skupina od skupiny liší témata veřejné politiky nejen obsahem, ale i způsobem, jakým jsou vysvětlována? Jde pouze o „braní za slovo“, nebo se za postoji, symboly či argumenty skrývá utváření praktik, které politický problém spoluurčuje a který můžeme analyticky zkoumat? Diskurzivní přístupy v *policy analysis* ukazují, že tyto příklady a jim podobné mohou dynamiku politických procesů vysvětlit. Věnujeme proto zvýšenou pozornost analýzám politického procesu skrze rozbory praktik a významů souvisejících s utvářením zákonů, jejich implementací či jejich revizí v rámci aktivit občanských hnutí či politických opozičních skupin.

Vycházíme ze základního předpokladu *policy analysis*, že utváření veřejné politiky je úzce spjato s podmínkami, za jakých se stávají „věci veřejnou“ (Schubert a Bandelow 2003). Zákon či specifická navrhovaná nebo prosazovaná forma regulace (označovaná anglickým termínem „*policy*“) je v následujícím pojetí konkrétním vyústěním zájmů, společenských trendů a reakcí na ně ze strany příslušných zájmových skupin či mocenských uskupení. Interakce mezi významy na straně jedné a jejich ukotvením ve společenských a mocenských strukturách na straně druhé

1 Autorka děkuje studentkám a studentům kurzu na UK Praha „Diskurzivní *policy analysis*“ letního semestru 2009 za cenné podněty ke zpracování tématu. Dík náleží také Martinu Nekolovi, Haně Geissler, Magdaleně Mouralové, Janu Morávkovi a Ondřeji Švecovi za cenné komentáře.

je základním pilířem diskurzivních přístupů v *policy analysis*.² Intenzivním propojením významu s mocí se diskurzivní přístupy vydělují z tradičního pojetí zkoumání politické kultury či historicko-sociologického nahlížení na instituce. „Instituce“ či „kultura“ jsou takzvané „diskurzivní povahy“, to znamená, že jsou závislé na významech, které jsou jim přisouzeny určitými sociálními či ideologickými skupinami nebo které vycházejí z patřičných historicko-kulturních souvislostí. Tyto významy jsou proměnlivé v závislosti na proměně oněch souvislostí.

Diskurzivní přístupy s analýzou začínají už u rozboru povahy těchto skupin a souvislostí a sledují jejich dynamiku. Snaží se postihnout, jak významy získaly v rámci konkrétního veřejného prostoru takovou pozici, že byly legitimizovány v rámci formulace konkrétní *policy* nebo že se uplatnily v určitém způsobu implementování *policy*. Diskurzivní povaha tedy odráží mnohoznačnost vnímání událostí ve společnosti a táže se, jak je s ní zacházeno v konkrétním veřejněpolitickém prostoru. Analýza přitom velmi často postupuje retrospektivně, tzn. že se odvíjí od konkrétní regulace či zákona a zkoumá, jak došlo ke konečné podobě, které ideologické a sociální skupiny se zde uplatnily, popřípadě jak se v ní projevují příslušné historicko-kulturní souvislosti. Analýza může vyvodit i závěry prospektivní, zejména v případech, kdy dochází k reformulaci *policy* nebo se ukazuje její odmítnutí společností, a to skrze občanské iniciativy, referenda, průzkumy veřejného mínění atp.

Diskurzivní přístupy se objevují jako kritická reakce na tzv. „racionální modely“ *policy analysis*, které se zakládají na operacionalizaci účelů veřejných politik, na kalkulacích a analýzách nákladů a zisků (*cost-benefit analysis*). Od 70. let dvacátého století staví *policy analysis* do popředí zesílené zkoumání povahy politického problému („*case approach*“ – viz např. Clemons a McBeth 2001) a kritický pohled na skupiny, které problém prezentují či které se dostávají do střetu v důsledku rozdílných interpretací problému či rozdílných struktur, ve kterých jsou problémy chápány.³ Tyto modely se, zejména v americké *policy analysis*, ujímají hlavního slova v rámci politické expertizy (především „*policy planning*“ a „*policy design*“, Fischer 2003). Často jsou přitom, poněkud ironicky, označovány jako modely „iracionální“ (Clemons a McBeth 2001), protože jsou situovány

2 Používáme přednostně anglický termín „policy“; v podstatě ho lze nahradit českým termínem „veřejná politika“. U termínu „policy“ (užívaného též ve spojení *policy approach* nebo *policy studies*, tedy jako přístupu k výzkumu politiky obecně) je důležitý důraz na aktéry a úkazy mimo institucionální prostředí a s nimi související širší pojetí slova „politický“, o němž pojednáme podrobněji v první kapitole.

3 Viz podrobně v kapitolách „Analýza rámců“ a „Metoda Q“.

do kontextu postpozitivistické sociální vědy⁴ (Yanow 2006: 4). Diskurzivní přístupy, jako dílčí perspektiva širšího souboru těchto tzv. „iracionálních modelů“,⁵ se soustředí na vlivy, kterým jsou vystaveni jak političtí aktéři, tak samotní analytici (srov. Fischer 2003, Yanow 1996 a další).

Tyto vlivy a metodologické úvahy s nimi spojené jsou v následující stati popsány pod společným jmenovatelem „diskurz“. Pojem „diskurz“ je chápán jako souhrn postojů, argumentů, symbolů, rituálů a tvrzení, jenž utváří praktiky vnímané v určitém společenství jako „přirozené“, „správné“ či „smysluplné“. ⁶ Důležitá je přitom určitá samozřejmost vnímání, která může zapříčinit zdánlivou objektivnost a symetričnost zkoumaného jevu. Diskurzivní přístupy, jak souhrnně nazýváme v této stati jednotlivé analytické přístupy, které se na diskurz odkazují, popírají možnost objektivně platné „správnosti“, „přirozenosti“ a „smysluplnosti“. Analýza se soustředí na kritický pohled na takovéto kategorie, zdůrazňuje jejich situovanost v konkrétním sociálním, politickém či kulturním kontextu. S tím souvisí i kritický rozbor hodnotových souborů jako „rodina“, „kultura“, „instituce“. Diskurzivní přístupy chtějí

4 Ta popírá jednotnost uvažování a možnost identifikovat obecnou racionalitu, jak to předpokládá pozitivismus. Tím kritizuje především onu zdánlivou objektivitu výsledků výzkumu. Staví se proti modelům, proti principu falsifikace hypotéz, atp. (viz dále, Yanow 2006).

5 Označení „iracionální modely“ je reakcí na vlivnou vlnu politické analýzy 70. let v USA. Diskurzivní přístupy rozhodně nejsou její jedinou formou. Výstižným termínem zahrnujícím i metodu Q a analýzu rámců, které jsou představeny v této knize, je přívlastek „postpozitivistický“. Ten reviduje nejen pojem „vědeckosti“ výzkumu, ale také zdůrazňuje sociální konstrukci a dynamiku zkoumaných fenoménů s nimi spojenou. Jak analýza rámců, tak metoda Q v tomto smyslu poskytují výsledky, které jsou konzistentní s diskurzivními přístupy, neboť se zabývají významy a perspektivami spojenými s veřejnými politikami a problémy (např. termín *concourse* u metody Q) a situovanými interakcemi (vyjádřenými pomocí konceptu „rámec“). Stejně jako diskurzivní analýza vychází z tradic lingvistiky, i tyto metody se odvolávají na hlubší tradice z psychologie či sociologie. Metoda Q tak představuje komplexní přístup ke zkoumání lidské subjektivity, který byl v psychologii formulován již v době, kdy *polity analysis* ještě neexistovala (více viz kap. 4 této publikace). Výzkumnou optiku analýzy rámců lze charakterizovat jako metodologický idealismus či konstruktivismus. „Analýza rámců“ se svým uchopením společenské dynamiky nejen odvolává na symbolický interakcionismus, ale i *de facto* reviduje tradici sociologie organizace (viz kap. 3 publikace).

6 Rozmanitost, které čelí diskurzivní přístupy, ztěžuje možnost jednotné definice pojmu „diskurz“. Lze všeobecně říci, že v chápání diskurzu se prolná diskurz jako ontologický předpoklad zkoumání světa (tedy že naše činy jsou utvářeny významy a praktikami) a diskurz jako analytická kategorie, tedy způsob identifikace významů a praktik, jenž nám má pomoci odhalit kontexty vnímání veřejněpolitického problému a prosazování určitého řešení. Obě perspektivy lze najít ve filozofii Michela Foucaulta, který poukazuje na propojení moci a jazyka skrze význam, jenž dává jednotlivým praktikám „smysl“ a činí z nich nástroje sebetvorby individua v daném společenském řádu. Diskurz je tedy nejen souhrnem významů a praktik, ale i řádem společnosti (Foucault 2007).

ukázat, které konkrétní významy a společenské poměry tyto kategorie legitimizují a v jakých společenských prostředích je legitimizují. Tím se snaží osvětlit principy a vlivy utváření normativních kategorií na *policy* obecně a pochopit rozporuplnost či problém jednotlivých veřejných politik v celé jeho šíři.

Z hlediska samotné analýzy není diskurz vnímán ani jako exkluzivní odkaz k historicko-sociálnímu prostředí, ve kterém se aktéři pohybují, ani jako soustředění se na momentální interakční pnutí mezi aktéry. Diskurzivní přístup je kombinací obojího. Tím se vymezuje současně vůči analytické perspektivě zkoumání veřejné politiky skrze struktury, elity a instituce (makroanalýza politických procesů) a skrze mikropraktiky jednotlivých aktérů (mikroanalýza politických procesů, Hudson a Lowe 2004: 5–9). Diskurzivní přístupy se v analýze veřejných politik soustředí na onu rovinu „mezo“, která spojuje aktéry se strukturami. Diskurzivní přístupy se shodují v principu, pomocí něž k tomuto spojení dochází: skrze významy a jejich symboliku v daném společenství, které společně utvářejí sociální praktiky a dávají jim smysl. Konkrétní artikulace těchto principů jsou ale různorodé (Torfing 2005: 4).

Na úvod je nutno nicméně podotknout, že termín „diskurz“ se v posledních desetiletích v oblasti *policy analysis* dostává do úzkých, a to ze dvou důvodů. V první řadě se potýká čím dál více s nejednotností užívání tohoto pojmu, v druhé řadě je diskurzivním přístupům vytýkána určitá nemetodologičnost. Následující stať má za úkol tuto kritiku rozvést a přiblížit rozmanitost diskurzivních přístupů v *policy analysis* těm, kteří je chtějí užívat systematicky v analýzách, ať už jako její základní článek, či jako doplňkové vysvětlení analýz předešlých.

Stať má tři části: v první pojednáváme o ontologických předpokladech zkoumání politiky optikou diskurzu. Tradice interpretace a intelektuální dědictví postpozitivismu nám přitom umožní ukotvit diskurzivní přístupy v širších filozofických souvislostech. Tyto souvislosti jsou nezbytné pro pochopení smyslu a úlohy diskurzu v *policy analysis*. Vyzdvihneme v této souvislosti argumentační *policy analysis* (podkapitola 2.1), interpretativní *policy analysis* (podkapitola 2.2) a deliberativní *policy analysis* (podkapitola 2.3).

V druhé části se z již zřejmé rozmanitosti diskurzivních přístupů snažíme ustavit základní metodologické principy, přičemž se opíráme především o poznatky interpretativní *policy analysis*, která na kritiku ohledně nemetodologičnosti diskurzivních přístupů reaguje nejsilněji. Ve třech fázích – sběr dat a třídění (podkapitola 3.1), jejich konfrontace se souvisejícím prostředím aktérů a institucí (podkapitola 3.2) a problé-

my a strategie prezentace výsledků analýzy (podkapitola 3.3) – nabízíme metodické pomůcky při provádění terénního výzkumu. Pro lepší ilustraci je tato část doplněna konkrétními zápisky z terénního výzkumu autorky, jakož i hypotetickou zakázkou na analýzu důvodů neexistence zákazu kouření v ČR.

V části třetí je problém diskurzivních přístupů ilustrován na konkrétním případě debaty o legalizaci eutanazie ve Francii v letech 2003–2008. Občanské iniciativy tehdy apelovaly na zákonodárce, aby umožnili eutanazii. Parlament však jednomyslně hlasoval pro zákaz.⁷ Analýza neodpovídá na otázku, zda bylo toto rozhodnutí morálně správné, nýbrž v dynamice vyjednávání o eutanazii ukazuje skrytý konflikt mezi paternalismem a občanskou emancipací. Tento konflikt byl ve francouzské společnosti důležitější než samotná otázka legalizace eutanazie.

Z analytického hlediska umožňuje francouzský příklad ukázat, jak jsme skrze diskurzivní přístupy schopni osvětlit vlivy významů a praktik na formulaci *policy* o „konci života“, a tím pádem vysvětlit, proč byl zákon přijat ve své podobě (podkapitola 4.1). Dále identifikujeme hodnotové soubory a praktiky jednotlivých aktérů a skrze ně vysvětlujeme rozložení těchto aktérů (podkapitola 4.2). Analýza odpovídá na otázku, proč je zákon vnímán jako nedostačující odpověď na debatu v letech 2003–2008. Nedostatečnost se odráží jednak v kritice ze strany samotné lékařské obce, jednak v průzkumech veřejného mínění, které zaznamenávají nárůst souhlasu s eutanazií. Diskurzivní analýza odkrývá původ tohoto nedostatku ve výše zmíněném konfliktu paternalismu s emancipací (podkapitola 4.3), čímž popírá, že by důvodem nedostatečnosti bylo pouze to, že si lid „přál eutanazii“.⁸

V závěru stati nabízíme syntézu teoretických a metodologických argumentů, které umožňují identifikovat, ve kterých případech veřejné politiky se diskurzivní přístup ujal jako analytický nástroj, ve kterých případech je dobré jej kombinovat s přístupy jinými a konečně ve kterých případech diskurzivní přístupy nemusí být zajímavou a přínosnou cestou analytiků.

7 Zákon umožňuje některé úkony na konci života, které mohou být vnímány jako „pasivní eutanazie“. Určuje, za jakých podmínek pacient může odmítnout léčbu (zejména princip „opakovaného nesouhlasu“) a za jakých podmínek již není možné pacienta resuscitovat (tzv. „nerozumná obstinence“). Ustavuje také nutnost „kolegiálního rozhodování“ lékařského týmu.

8 Citát z rozhovoru s jedním z aktérů (Durnová 2009b).

2. Ontologické předpoklady zkoumání politiky skrze diskurz

Nejprve pojednáme ve zkratce o významných meznících *policy analysis*, jež vedly k otevření výzkumu směrem k diskurzu, a pak přejdeme k ontologickým principům diskurzivních přístupů.

Diskurzivní přístupy v *policy analysis* se soustředí na vlivy, které podmiňují konkrétní ustavení *policy*. Tyto vlivy, nebo také takzvaně „diskurzivní prostředí“, jsou vnímány jako důležitější než dané struktury vládnutí a formy institucionalizace praktik.⁹ V rámci analytického vnímání politiky jako souhry tří elementů „*policy*“ (obsahu), „*polity*“ (struktury) a „*politics*“ (procesů) je důraz kladen na dynamiku mezi jednotlivými elementy a na povahu jejich vztahu. Povaha problému odkrývá mocenské struktury a významy užitě v ustavení *policy*. Pomocí ustavení *policy* lze pak retrospektivně vysvětlit úspěch *policy*, popřípadě její neúspěch. Úspěch má několik úrovní chápání: může jít o prosazení návrhu řešení veřejněpolitického problému na úrovni formulace *policy* (legislativní úprava, vyhláška na lokální úrovni), stejně jako o implementaci již odsouhlasených politických kroků, kdy jde především o jejich institucionalizaci v rámci společenského řádu analyzované oblasti či skupiny.¹⁰

Diskurzivním přístupům přitom takzvaně nahrává kritika pluralistických koncepcí vládnutí (Hudson a Lowe 2004: 121–122), zejména pak „teorie společenských sítí“ a koncept moci „*governance*“. Oba proudy vycházejí z nejednoznačnosti mocenských struktur, které se tvoří nikoli hierarchicky na základě historicky ustavených institucí, nýbrž je o nich vyjednáváno. Vyjednávání probíhá buď skrze propojování aktérů v rámci mikropraktik (které se odehrávají mimo institucionální struktury, a mají tudíž jinou logiku, než dlouhou dobu předpokládal institucionalismus), nebo skrze utváření nových mocenských struktur, které jsou asymetrické (propojují lokální a globální úroveň) a nejsou hierarchické. V prvním případě mluvíme vzhledem k síťovitému propojování aktérů o „spole-

9 Termín „institucionalizace“ se v diskurzivních přístupech objevuje často, neboť odkazuje na propojování významů a mocenských struktur kolem těchto významů. Institucionalizace označuje utváření sociálních praktik, které je v určité skupině vnímáno jako přirozené, nebo také lidově řečeno, zaběhnuté. Institucionalizace nemusí být explicitní. Dost často je odkrývána až pomocí analýzy. O tom, jakým způsobem ji lze odhalit, pohovoříme v oddíle 3 (viz také Durnová 2009b).

10 Někteří autoři z těchto explikativních procesů vyvozují i predikativní závěry, samotná predikce a modelace politických procesů ale není v popředí diskurzivních přístupů v *policy analysis*. O jistě propojení explikativních procesů s predikačními usiluje Frank Fischer ve svých závěrech analýzy práce expertů (Fischer 2009).

čenských sítích“, v druhém případě o přechodu moci fungující „shora dolů“ („government“) ke konceptu vládnutí „governance“, označovaného také jako vládnutí „zespodu nahoru“ (angl. „bottom-up“). Instituce jako zdroj moci je tedy parafrázována „společenskou sítí“, která institucionální struktury narušuje a přetváří tím i hierarchický a lineární charakter moci. Moc jakožto ústřední složka instituce není dána, nýbrž je mocí „argumentační“ (Majone 1989) nebo „diskurzivní“ (Fischer 2003), kterou aktéři získávají až skrze konkrétní politická vyjednávání. Právě zde vstupuje do hry „governance“, kde diskurzivní přístupy nacházejí základní oporu svých analýz.

Diskurzivní analýza zkoumá takto ustavená vyjednávání o *policy* skrze významy. Nachází je v kvalitativních rozhovorech, v rozborech textových dat, která s danou problematikou souvisejí (tiskové zprávy vládních i nevládních organizací, strategické dokumenty, novinové články nebo demonstrace, happeningy atp.). Vychází přitom z předpokladu, že v těchto vyjednáváních může najít ony vlivy a procesy institucionalizace praktik, které shrnuje termínem diskurz. Rozděluje přitom „diskurz“ jako souhrn vlivů na utváření *policy* a princip propojení významů a mocenských struktur a „diskurz“ jako analytikův nástroj pro odkrytí dynamiky politických procesů a vysvětlení konkrétní podoby *policy*.

Z výše uvedeného je zřejmé, že diskurzivní přístupy vycházejí z předpokladu, že diskurz ovlivňuje rozmístění a jednání aktérů. Nepřisuzuje sice historickým a kulturním souvislostem tak silný vliv, jak to činí například sociologický či historický institucionalismus, snaží se nicméně popřít, že by aktéři jednali ze spontánního či individuálního popudu. Aktéři jsou vždy součástí diskurzu – daného souboru pravidel a praktik –, a to i za předpokladu, že tento soubor explicitně popírají či se vůči němu vydělují. Z tohoto důvodu analýza nezkoumá, kdo je silnější, zda aktér nebo institucionalizované praktiky, ale soustředí se na dynamiku vzájemného působení, kterou jsme již popsali trojicí *policy – polity – politics*.

„Ontologické“ je zde užito ve významu „pohledu na svět“ či „vnitřního přesvědčení“ o tom, jak se svět jeví a jak fungují jeho mechanismy. Vedle zmíněné dynamiky aktérů a institucionalizací z jejich pojetí vyplývá specifický vztah k faktu a jevu obecně. Vyzdvihují-li diskurzivní přístupy úlohu souboru přesvědčení o povaze jevů („diskurzu“) pro zkoumání těchto jevů, vydělují se tím jednak z tradice behavioralistů poválečné experimentální sociální vědy (srov. kritiku v Turnbull 2003), a jednak revidují přístupy normativní povahy, zejména pak teorii racionální volby nebo zkoumání politické kultury v duchu tradice Gabriela

Almonda.¹¹ Kategorie jako „kultura“ nebo „společnost“ nemohou být operacionalizovány či nemohou být předmětem modelů, musí být nejprve podrobeny analýze v souvislosti s daným diskurzem, ve kterém se nachází pozorované i pozorovatel (ibid.). Jsou tak vždy operacionalizovány s ohledem na tyto souvislosti a lze je pak použít pouze v tomto případě.¹² Diskurz odkazuje k pohledu na svět nikoli skrze věci samotné, ale skrze významy, které těmto věcem přisuzujeme.¹³

Z hlediska diskurzu jako analytické kategorie nás pak v *policy analysis* zajímá, kdo přisuzuje jaký význam za jakých okolností, kdo v této „soutěži významů“ posiluje své pozice a kdo je naopak oslabuje.¹⁴ Dále diskurzivní přístupy vysvětlují pomocí analýzy skryté kódy, principy a pravidla, podle kterých analyzovaná skupina či společnost funguje. Konkrétní veřejná politika slouží jako obraz širšího rozměru fungování moci, forem vládnutí či odhaluje specifickou souhru aktérů, která je pro danou *policy* nebo pro danou společenskou komunitu typická.¹⁵

Diskurzivní přístupy vycházejí z nutnosti interpretace a opírají se o trojí tradici: jednak o lasswellovskou tradici *policy analysis* a její revizi v rámci argumentačního obratu („argumentační *policy analysis*“), jednak o hermeneutické tradice interpretace doplněné o americký pragmatismus

11 Srov. kritiku kategorie politické kultury Franka Fischera. Na příkladě vyjednávání britské administrativy s indickými rodinami v projektu Kerala poukazuje Fischer na nutnost utváření kategorie kultur „odspodu“, interakcí s menšinami a skrze analýzu jejich interpretačních vzorců (Fischer 2009).

12 Princip modelu tak diskurzivní analýza popírá.

13 Dědictví francouzského filozofa Michela Foucaulta je primárním odkazem tohoto pohledu: „*Svět je pokryt znaky, které je třeba dešifrovat, a tyto znaky, které odhalují vztahy podobnosti a příbuznosti mezi věcmi, samy nejsou ničím jiným než formami podobnosti. Poznat tu tedy znamená interpretovat: vyjít z viditelného znamení k tomu, co se skrze něj vyjadřuje a co by bez něj zůstalo pouhým němým a mezi věcmi uspaným slovem*“ (Foucault 2007: 31).

14 Těto perspektivy využil nizozemský analytik Maarten Hajer, když ve své analýze ekologického diskurzu kyselých dešťů a s nimi spojené debaty o potlačení emisních plynů ve Velké Británii vysvětlil, jak se „hrozba emisí“ stala neslučitelnou se společenským trendem „práva denního užívání automobilu“ (Hajer 1993: 43–67).

15 Sheila Jasanoff ve své knize „Design on Nature“ vysvětluje skrze pohled na jednotlivé státní politiky a reakce na zavádění geneticky modifikovaných potravin princip „občanské epistemologie“, která je kategorií, jež operacionalizuje vnímání symbolů spojených s problematikou geneticky modifikovaných potravin, jakož i rozhodovacích struktur, které se stát od státu liší. Analytická perspektiva jí umožňuje rozložit na první pohled skryté kódy fungování jednotlivých politik. Srovnávací perspektiva pak doplňuje její úsilí o širší dimenzi platnosti (Jasanoff 2005: 247–271). Podobný princip analýzy využívá i Herbert Gottweis, který pomocí diskurzivní analýzy politiky vědy rozkládá zdánlivou jednotnost v chápání „vědeckosti“ a „pokroku“ a ukazuje, jak se jednotlivé operacionalizace mezi státy liší a jak odhalují různé nastavenou důležitost jednotlivých historických odkazů symbolů a aktérů (Gottweis 2003).

a „diskurzivní teorii“ Essexské školy („interpretativní *policy analysis*“) a konečně o diskurzivní přístupy, jež se ustavily v posledních dvou desetiletích v reakci na „teorie společenských sítí“ a koncept moci „*governance*“ („deliberativní *policy analysis*“).

Začlenění diskurzu do metod *policy analysis* není oddělitelné od aspektů společensko-historických a ideologických. Společensko-historické aspekty souvisí v první řadě s rozvojem mediální společnosti, takzvané „textové kultury“, která posílila potřebu interpretace v každodenní interakci ve společnosti. Fakt, že jsme informováni o politickém vyjednávání, nás vtahuje do samotného dění nejen jako pozorovatele, kteří si na danou věc utvářejí názor, ale činí nás také jedním z aktérů politického procesu, protože tentýž názor je součástí průzkumů veřejného mínění či názorových proudů, které jsou buď přímo činné politicky, anebo do politického dění vstupují jako zájmové skupiny ekonomické (lobby či podniky, které dané záměry financují) nebo sociální (institucionalizační rámce, organizace, sociální sítě). Podobným způsobem posiluje úlohu diskurzu i rozvoj globální komunity, jejíž úloha narůstá nejen v důsledku zvýšené migrace obyvatelstva, ale i v důsledku vyšší informovanosti o dění na globální úrovni, která ovlivňuje utváření, nebo v tomto případě spíše přetváření, sociálních praktik. Maarten Hajer a Hendrik Wagenaar mluví v tomto ohledu o „erozi moci“, která už není dělitelná na národní, regionální a lokální, nýbrž tyto úrovně se navzájem proplétají (Hajer a Wagenaar 2003: 8–9).¹⁶

Aspekty ideologické jsou, v počátečním stadiu, spjaty s postmarxistickou kritikou společnosti, která v reakci na dění okolo roku 1968 v západní Evropě volá po kritické sociální teorii, jež by redefinovala konflikt (tzv. antagonismus, srov. Mouffe 2005) jako tvůrčí jádro jednotlivých politik. Postmarxistická kritika dala vzniknout principům interpretace, které poukazují na opomíjené společenské skupiny, na záměrně popíraná či upozaděná témata veřejného zájmu, jimiž je konkrétní podoba veřejných politik ovlivněna. Tuto logiku věci je potřeba změnit, míní zastánci kritiky, a to kritickou analýzou společnosti a osvětlováním postojů marginálních či minoritních skupin.¹⁷

16 O konkrétních aspektech eroze moci pojednáme v podkapitole 2.3.

17 Nicméně přímo v postmarxistickém proudu se takové analýzy nacházejí jen zřídka a „diskurzivní teorie“ je proto označována jako teorie postrádající metodologické aspekty a konkrétní případové analýzy, které by umožnily koncipovat analýzu diskurzu. Tuto kritiku ve svém díle rozvádějí Jacob Torfing, původně zastánce diskurzivní teorie, a Herber Gottweis. Srov. Torfing 2005 a Gottweis 2006.

Ačkoliv se tato společensky kritická perspektiva krystalizuje zprvu jen v tzv. Essexské škole,¹⁸ která odráží postmarxistickou ideologii sedmdesátých let, je tato kritická perspektiva v letech osmdesátých a devadesátých rozvedena o druhý, ideologicky rozmanitější proud, který o diskurzu hovoří v souvislosti s kritikou již zmíněných racionálních modelů (označovanou také za kritiku „poststrukturalistickou“¹⁹). Tento druhý proud také mnohem výrazněji odpovídá na potřeby *policy analysis*, tj. na nutnost ustavení analytických kategorií, které umožní politický proces sledovat a vysvětlit. Opírá se o rozložení jednotlivých fází politického procesu na cyklus skládající se z „definice problému“, „formulace *policy*“, „implementace *policy*“, „evaluace *policy*“ a „ukončení *policy*“ (srov. Jann a Wegrich 2003: 71–85) a sleduje úlohu významů a praktik v těchto jednotlivých fázích. Význam je situační analytickou kategorií, která podmiňuje vývoj jednotlivých složek politického procesu. Ovlivňuje definici problému a díky významům, které jsou problému přisouzeny, tak organizuje jednotlivé aktéry, kteří se podílejí (anebo také nepodílejí) na formulaci *policy*. Význam také podmiňuje způsob, jakým bude *policy* implementována. V rámci evaluace *policy* a jejího ukončení jsou diskurzivní přístupy ve svých závěrech skromné, některé z nich navazují na postpozitivistickou vědu a pomocí analýzy významových kategorií často napadají evaluace či ukončení *policy* ze strany dominantních institucí.²⁰ Takové analýzy se snaží odhlédnout od morálního kontextu problému a rozebírají symboly a postoje, které za ustavením morálky samotné stojí a které osvětlují, proč v některých skupinách převažuje určitý názor.

18 Rekrutovala se od 70. let dvacátého století z okolí politologů Ernesta Laclaua a Chantal Mouffe. Někdy také hovoříme o „diskurzivní teorii“, která je jejími radikálními zastánci chápána jako protiklad „diskurzivní analýzy“, které vyčítají přílišnou deskriptivnost (srov. Torfing 2005).

19 Termín „poststrukturalismus“ je v českém prostředí méně užívaný (srov. nicméně heslo „poststrukturalismus“: Blecha et al. 2002). I v evropském sociálněvědním slovníku je problematický z hlediska mnohoznačnosti tohoto užívání. V případech, o kterých pojednává tato stať, se v zásadě jedná o recepci díla Michela Foucaulta, zejména knih „Dohlížet a trestat“ (1975) „Slova věci“ (2001, originál „Les mots et les choses“ 1966) a přehodnocení utváření mocenských struktur ve společnosti. Individuum je aktivní součástí utváření mocenských vazeb, právě skrze diskurz je individuum buď na straně stávajících struktur, anebo v opozici vůči nim. Poststrukturalismus reviduje důležitost „struktur“ tím, že poukazuje na jejich relativnost a zároveň zdůrazňuje možnou efeméřnost, která pramenná z neustálé možnosti konfliktu a „emancipace“ jednotlivých společenských skupin. Zde se opírá o teorie Jacquese Rancièra (1998) a Gillesse Deleuze (1989). Ve vztahu k diskurzu je poststrukturalismus bránou k analýze změny významů, která přetváří sociální praktiky a ovlivňuje tím vývoj konkrétní *policy*. Srov. také Gottweis 2003.

20 V posledních pěti letech se pro tento typ analýz začal užívat termín „critical policy analysis“. Srov. periodikum „Critical Policy Studies“ nakladatelství Routledge.

Příkladem analýz jsou výzkumy kontroverzních témat, která vyvolávají debatu v rámci politických procesů: legalizace prostituce, menšinové politiky, důvody sympatizování s neonacismem nebo níže zmiňovaná problematika eutanazie.

Podproudy diskurzivních přístupů v *policy analysis* jsou v zásadě tři: v té první, „argumentační *policy analysis*“ (Gottweis 2006: 4) je vyzdvihnuta role „argumentu“ jako centra rozhodování a expertizy v daných politických krocích. Ve své podstatě odklání centrální pozornost od toho, jaký problém „skutečně je“, k tomu, jak je „prezentován a přijímán“. Perspektiva toho, „jak“ jsou politiky utvářeny, se soustředí na aktéry a jejich pozice, které jim argumentaci a určité vzorce recepce umožňují. V druhém podproudu je tato perspektiva doplněna o analýzu institucí, struktur a zaběhnutých praktik, které jsou chápány jako „dobré“ či „normální“. Tyto kategorie jsou rekonstruovány a mají osvětlit, proč se ony významy staly hybatelem dané *policy*. Argumenty a principy tohoto druhého podproudu lze shrnout termínem „interpretativní *policy analysis*“ (Yanow 1996). Konečně třetí podproud vyzdvihuje úlohu designu veřejných politik, který je prováděn nejen jako vedlejší produkt analýzy, ale zejména v rámci politického plánování, a to přímo v terénu. Tento třetí podproud se intenzivně zabývá mocenským pnutím, které jednotlivé fáze politického cyklu utvářejí, upevňují anebo naopak podkopávají. Proč v různých fázích cyklu spolupracují různí aktéři? Proč se někteří od sebe odkloní, zatímco jiní se naopak spojí? Jelikož je „moc“ a nakládání s ní základní epistemologickou kategorií tohoto podproudu, hovoříme o „deliberativní *policy analysis*“ (Hajer a Wagenaar 2003: 1–30). V následujících částech pojednáme o těchto třech podproudech podrobněji.

2.1 Policy jako intelektuální konstrukce: argumentační *policy analysis*

Otevření se *policy analysis* zkoumání skrze diskurz podmiňuje již Harold Lasswell svým konceptem „hledání racionality řešení“ (Lasswell 1971). Racionalita je pro Lasswella epistemologickou kategorií, která je odvislá od obsahu *policy* a od komunity, ke které se obrací. V lasswellovském pojetí *policy analysis* přichází první forma zapojení diskurzu v „*policy cycle*“, ačkoliv o ní autor nehovoří přímo, nýbrž se soustředí na „*formy interakce mezi aktéry*“ (Lasswell 1971: 20). Pojetí je ovlivněno rozvojem kulturní antropologie a etnografického výzkumu, který v návaznosti na Clauda Levi-Strausse odstartoval onu kritiku racionálních modelů známou jako „konstruktivistickou“, „postpozitivistickou“ či již zmíně-

nou kritiku „poststrukturalistickou“, která do metod a zkoumání v *policy analysis* zasáhla především.

Kritika vyzdvihuje potřebu situovanosti výpovědi a interpretace. Společným jmenovatelem všech těchto tendencí je „obrat k jazyku“ („*linguistic turn*“), kdy jazyk není pouze nástrojem komunikace, ale také nástrojem moci, protože skrze něj lze artikulovat zájmy, přesvědčovat politické skupiny a argumentovat své postoje, a tím upevňovat svoji pozici a svoje názory v rámci vyjednávání o konkrétní *policy* (Gottweis 2006: 6–8). Argumentace se objevuje ve všech fázích *policy* cyklu: ve fázi definice problému je zásadním měřítkem toho, zda je problém opravdu problémem, proč je věcí veřejnou a zároveň kdo za něj odpovídá či má odpovídat. Tato argumentace odráží posléze příslušnou formulační agendu *policy*. Prolíná se i do implementační agendy, a to tím, že studiem argumentace je analytik schopen evidovat skupiny, jichž se *policy* týká především, a určit také jejich vlastní zájmy, hodnoty a postoje, které se mohou popřípadě stát neslučitelnými s návrhy *policy* a které je ve fázi implementace nutno zohlednit.²¹

Například problematika eutanazie odkrývá skrze perspektivu argumentace potřebu „důstojného umírání“ jako politického požadavku občanů vůči státu. To se odráží v parlamentních či mediálních debatách, které se neomezují pouze na problematiku trestněprávní, ale vyzdvihují koncepcie veřejného zdraví, zapojují agendu sociální a tím reagují komplexněji na potřeby veřejné politiky umírání. V rámci takto nastavené veřejné politiky je pak hlavním implementačním úskalím strach z „nedůstojnosti“, artikulovaný mnoha občanskými iniciativami, a to jak těmi bojujícími za posílení péče o umírající, tak těmi bojujícími za prosazení eutanazie do legislativního rámce států.

Obecně lze shrnout argumentační *policy analysis* do následujících principů, které vycházejí jednak z díla politologa Giandomenika Majoneho (1989) a jednak ze souborných prací vydaných Johnem Foresterem a Frankem Fischerem (Fischer a Forester 1993). Majone se soustředí na nutnost, aby političtí aktéři argumentovali své kroky, a vyvozuje z toho principy pro praxi analýzy veřejných politik: „*Policy je intelektuální*

21 Podobně „rámec“ ve výzkumu veřejné politiky představuje intelektuální konstrukci – ucelenou výpověď, která v dané tematické oblasti diagnostikuje určité problémy, předepisuje způsoby jejich nápravy a mobilizuje aktéry k jejich odstranění. Argumentační *policy analysis* a analýza rámců tedy vycházejí z podobné epistemologické perspektivy, která vzdvihuje sociální konstrukci veřejné politiky, již zkoumá skrze souhrny výpovědí aktérů o konkrétních veřejněpolitických tématech. Gottweis se ovšem od analýzy rámců odklání tím, že se soustředí na vnitřní struktury v jazyce (argumenty), a jejich možnou změnu (srov. Gottweis 2006). Více o „rámcích“ v kapitole 3 Jana Morávka.

konstrukcí, analytickou kategorií, jejíž obsah musí být analytikem nejprve identifikován. Proto není možné oddělit porozumění policy a jejího výstupu od myšlenek a kritérií, skrze která je policy analyzována“ (Majone 1989: 177).

V této souvislosti se „argumentační obrat“ snaží ukotvit odpovědi sociálního konstruktivismu a postpozitivismu v praxi analýzy veřejné politiky tím, že argumentaci vnímá jako sociální praktiku „vysvětlování“ z pozice aktérů a tvůrců příslušné *policy* a jako sociální praktiku „chápaní“ takovéto *policy* skupinami, ke kterým se obrací. Argumentace je předmětem analýzy jako sociálně, institucionálně a obsahově ukotvená praktika, která je zkoumána skrze souhrny výpovědí, „řečových aktů“, politických dokumentů, oficiálních proslovů, jakož i petic, protestních manifestů atp. Jazyk je centrálním nástrojem, poněvadž ztělesňuje „vysvětlovací moc“, kterou disponují experti (srov. Fischer 2003: 23), protože skrze informace předávají i hodnoty a postoje s nimi spojené. Veřejná politika je ovlivňována diskurzem, který dodává významy²² a utváří prostor, ve kterém se o konkrétní *policy* vyjednává.

Co se týče analýzy samotné, tak tam argumentační obrat poněkud pokulhává,²³ soustředí se spíše na koncepční uchopení veřejné politiky jako hry argumentů bez toho, že by pronikal do promluv samotných a (například po vzoru etnografických výzkumů) ustavil principy konkrétních případových analýz. Tohoto úkolu se ujímá druhý podproud, „interpretativní *policy analysis*“, kterou se zabýváme v následující podkapitole.

2.2 „How does a policy mean?“²⁴ interpretativní *policy analysis*

Mluvíme-li o jazyce jako o centru zájmu těchto politických analýz, je důležitým výkladem diskurzu Essexská škola.²⁵ Zásadou Essexské školy je především otevření ontologického prostoru pro zkoumání diskurzu. V rámci recepce saussurovské lingvistiky a francouzského struktu-

22 V originále: „*shaped and controlled by the discourses that supply it with meaning*“ (Fischer 2003: 23).

23 Kritika argumentační *policy analysis* se dostala do centra výzkumu diskurzivních přístupů. Kritiky se chápou jak aktéři samotní (srov. Fischer 2009), tak i jiní vědci zkoumající interpretaci ve veřejné politice a úlohu diskurzu (srov. Delori a Zittoun 2009).

24 Doslova „jak *policy* znamená“. Tato kostrbatá konstrukce má upozornit na důležitost způsobu vyjednávání a roli symbolů a metafor v ustavování *policy*.

25 Ta se ve svém tradičním pojetí vymezovala vůči jiným koncepcím diskurzu a kladla důraz na teorii. S tím souvisela nakonec malá úloha v utvoření soustavné metodiky, která by umožnila diskurzivní teorie operacionalizovat ve výzkumu. Ve své nynější – řekněme druhé – fázi (Howarth et al. 2000) Essexská škola na tomto deficitu pracuje. Jejich analýzy jsou zmíněny průběžně v poznámkovém aparátu a bibliografii, ale jako takové netvoří jádro našeho metodologického rámce.

ralismu navrhli Ernesto Laclau a Chantal Mouffe rozložení politických jevů na „označující“ a „označované“: tedy na „formu“ politického jevu, podmiňující jeho „obsah“ (ibid.). V popředí této duální koncepce jazyka je konfrontace a střet forem jakožto formující element významu, a potažmo tedy „obsahu“ politiky. Základními principy jsou prázdný signifikant („*empty signifier*“) a „hegemonie“. Prázdný signifikant je koncepční kategorií přístupu E. Laclaua a C. Mouffe, která zprůhledňuje rozložení politických jevů. Prázdný signifikant vstupuje do politického střetu a skrze různé, často protichůdné formy získává svoji konkrétní podobu, která se promítne v politickém vyjednávání. Rozhodující je přitom, která forma se stává onou hegemonickou, tj. tou, kterou zastává vládnoucí struktura („vládnoucí“ není chápána výlučně v onom institucionálním rámci, nýbrž jako „převažující postoj“). Dimenze „hegemonie“ je využívána jako obecný koncept, který upozorňuje na rozložení sil ve společnosti, jakož i na obecný princip fungování moci skrze diskurz, jenž odráží Foucaultovu teorii „vládnosti“.²⁶ Nicméně pro potřeby *policy analysis*, která hledá konkrétní odpovědi na řešení veřejněpolitických problémů, se stává výlučný odkaz na hegemonii (a upozadování jiných konceptů moci) nedostatečnou analytickou cestou (srov. Gottweis 2003).

V tomto duchu odstartovala titulem *How does a policy mean?* v 90. letech minulého století americká analytička Dvora Yanow komplexní studium interpretace v rámci *policy analysis*. Přístup usiluje o překonání Habermasova paradigmatu „komunikativní racionality“ (Habermas 1981) stejně jako gadamerovské tradice hermeneutiky, které vytyká přílišnou symetričnost v pozorování aktérů a chybějící faktor moci. Dvora Yanow upozorňuje na filozofické pozadí vnímání jazyka jako nástroje zkoumání společnosti především recepcí díla Michela Foucaulta, strukturální lingvistiky a interpretativních teorií amerického pragmatismu. Jsme – jako občané, katolíci, židé, muži nebo ženy – součástí významových struktur, které spoluutváříme v politickém procesu. Vztah je dvojitý: významy utvářejí naši identitu a naše identita generuje další významy. V popředí je aspekt, „jak“ jsou významy prezentovány a „co“ či „koho“ zastupují. Interpretativní *policy analysis* studuje projevy diskurzu ve veřejném prostoru a věnuje zvýšenou pozornost souhře, kdo, v jakém prostředí, za jakých podmínek a jakým způsobem prezentuje agendu týkající se *policy* a tím jí „dává smysl“ (angl. „*meaning-making*“).

26 Pavel Barša a Josef Fulka tímto termínem překládají francouzský termín „*gouvernementalité*“ (Barša a Fulka 2005).

Interpretativní *policy analysis*, která se posléze ustavuje v okolí Dvory Yanow a jejího amerického kolegy Franka Fischera, soustřeďuje svůj zájem i nadále na kritiku racionálních modelů, snaží se nicméně napravit kritiku na adresu diskurzivních přístupů z let osmdesátých (zejména v kontextu Essexské školy), kterým je vytýkána nemetodologičnost, nesystematičnost. Analytici využívající diskurzivních přístupů jsou často považováni za šarlatány, kteří si upravují výsledky podle svých vlastních hypotéz.²⁷ Proti tomu staví interpretativní *policy analysis* výzkumnou agendu, která rozebírá jednotlivé artikulace diskurzů a propojuje je s politickou dimenzí moci a interakcí jednolitých politických aktérů.

Analýza se soustředí na:

- Kategorie jakožto soubory inherentních pravidel, které nacházejí politické uplatnění v rámci fungování institucí²⁸ (kategorie „přistěhovalec“, „prostitutka“, „komunista“ či „antikomunista“, „pacient“, „expert“ atp.).
- Metafory (a jiné rétorické a stylistické figury, připodobnění a parafráze.) jakožto ztělesnění konkrétních představ kulturně či sociálně vymezených společenství, které fungují jako obraz kolektivní identity a historie.
- Narativa, „vyprávěcí vzorce“, které jsou soubory postojů ospravedlňujících určité vzorce chování. Narativa také spoluurčují argumentační vzorce. Do oblasti narativ můžeme zařadit různé ~~rétorické figury~~, idiomy a paralely.
- „Symbolické objekty“ (Yanow 1996: 74) reprezentující důležité historické momenty a dávající představám či emocím konkrétní formu. Do symbolických objektů lze pak zařadit i různé happenings, demonstrace, připomínání výročí atp.
- Praxi terénního výzkumu, podmínky kvalitativních rozhovorů, ustavování otázek, reflexe tvorby dotazníku a vedení osobního deníku výzkumníků (srov. Weiß 1994).

27 Nutno dodat, že tato kritika stále ještě nemizí. Ukazuje to například analýza titulů v „American Political Science Review“, předním vědeckém periodiku politologického výzkumu, kde jsou studie využívající diskurzivní analýzy neobvyklé a většinou bývají publikovány v kombinaci s jinými výzkumnými přístupy. Nicméně během posledního desetiletí se diskurzivní přístupy institucionalizovaly v rámci předních politologických asociací jako „Political Studies Association“ či „European Consortium of Political Research“. „Interpretativní *policy analysis*“ je v této souvislosti jedním z takových institucionálních rámců, které mají diskurzivní přístupy posunout systematicky kupředu.

28 Diskurzivní přístupy mluví raději o „institucích“ jako rámcích fungování určité organizace či společenské skupiny. Organizace je tedy zájímá skrze její dimenzi „institucí“.

Interpretativní *policy analysis* až téměř eklekticky sbírá zkušenosti jiných sociálněvědních kvalitativních metod (např. „*grounded theory*“, „symbolického interakcionismu“, metod organizačního managementu, *policy* etnografie aj.) a usazuje je do kontextu potřeb *policy analysis*. Soustředí se na snahu nalézt odpověď na otázku, kdo, kdy a za jakých okolností vnímá problém jako věc veřejnou a jakou agendu toto vnímání rozehrává na úrovni formulace *policy* nebo její implementace. Přitom čerpá i z třetího pododdílu diskurzivních přístupů, „deliberativní *policy analysis*“, která explicitně reaguje na dimenzi moci jako centrální epistemologické kategorie *policy analysis*.

2.3 Propojení aktérů a významů: deliberativní *policy analysis*

Tato tradice *policy analysis* představuje diskurz jako nástroj soustřeďující moc a aktéry ovlivňující politické dění na úrovni utváření politik (*policy formulation*) a jejich implementace (*policy implementation*). Její ontologický princip lze ukotvit v rámci nového vnímání organizace společnosti, „*governance*“, a z ní vycházejících metod analýzy. „Deliberativní *policy analysis*“ se soustředí na instituce a aktéry a jejich diskurzivní povahu. Jak uchopit analýzu politických jevů, jež neprobíhají výlučně v institucionálních strukturách, nýbrž jsou součástí eroze moci rozdělené mezi společenské sítě (Mayntz 1993: 39–56) uvnitř pnutí pluralitních společností? Teorie moci, která bude schopna znovu situovat individuum v těchto nových podmínkách a identifikovat nové dimenze odpovědnosti v oblasti veřejných politik, se dostává do popředí analýz Hendrika Wagenaara, Maartena Hajera (Hajer a Wagenaar 2003) a pozdějších prací Franka Fischera (Fischer 2009). Na tyto teoretické proudy, které diskurzivní proudy podporují, jsme upozornili již v kapitole 2 v rámci „teorie společenských sítí“ a konceptu vládnutí „*governance*“ (srov. také Benz 2004, Pierre a Peters 2000, Sorensen a Torfing 2007: 25–42).

Předzvěstí tohoto odvětví je – kromě argumentačního obratu, o kterém jsme pojednali v podkapitole 2.1 – koncept „diskurzivní koalice“ Maartena Hajera. Hajer rozvádí analýzu politického cyklu Paula Sabatiera, zejména pak jeho koncept „*belief systems*“ (Sabatier 1987: 549–692), v jehož rámci se jednotliví političtí aktéři slučují do tzv. „*advocacy coalitions*“ (ibid.). V prvé řadě je každý politický diskurz spjat s institucionalizovanými rámci (rodinou, vzdělávací institucí, organizací), která je v Hajerově pojetí vnímána jako rámeček vzorců chování, postojů a symbolů: je chápána jako diskurzivní rámeček. Pouze skrze takovou institucionalizaci je diskurz „politický“, protože je součástí identity dané komuni-

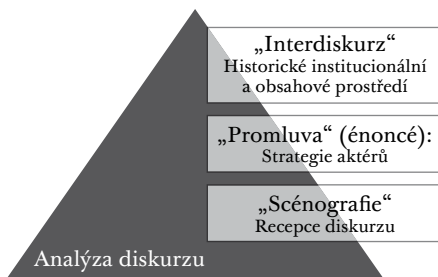
ty²⁹ a propojuje aktéry s významy a potažmo s činností těchto aktérů. Hajer zviditelňuje aspekt sociální praxe, který rozvádí společně s Wagenaarem v rámci tzv. „*policy practices*“, analytických jednotek, které odkazují k daným vzorcům vyjednávání, odpovědnosti a přijímání rozhodnutí danou komunitou v dané *policy* (Hajer a Wagenaar 2003). „Diskurzivní koalice“ je pak specifické uskupení, jež v rámci daného tématu či problému vznikne. Hajer tedy odmítá Sabatierův koncept „*beliefs system*“, kde u aktérů předpokládá hierarchickou strukturu postojů (*core, policy a secondary aspects*) a jejich vnitřní konzistenci. Diskurzivní koalice funguje na principu asymetrické kombinace narativ, metafor, kategorií a symbolů (napříč institucionálními rámci), které mohou být na první pohled ideologicky neslučitelné, sjednocují se však v pohledu na konkrétní věc či problém. Pouze skrze takovou diskurzivní koalici je možné prosadit určitý politický zájem nebo požadavek (Hajer 1993).

V podobném duchu rozebírá Frank Fischer praxe participace a zapojování různých sociálních komunit do politického plánování a analýzy designu specifických *policy* (Fischer 2009). Hovoří přitom o „kulturních předpokládkách“ (Fischer 2009: 95) vyjednávání a rozhodování, které ovlivňují celkový proces *policy*: od definice problému až po jeho implementaci. Fischer se staví proti normativním kategoriím „expertů“ či „participace“ a snaží se tyto kategorie rozebrat vzhledem k diverzifikovaným pojetím moci, která nachází v Indii, USA či Brazílii. „*Deliberation*“ nemá návod, jak individuum emancipovat či jej v duchu Foucaulta opatřit vládností, „*deliberation*“ je vždy nedílnou součástí daného (kulturního nebo sociálního) diskurzu, který analytik identifikuje. Analytik musí být na základě toho schopen přeorientovat své vlastní vyjednávací vzorce, své vlastní „*policy practices*“, zejména chce-li svojí analýzou dosáhnout změny v daném problému.³⁰ Analytik je, stejně jako politický aktér, uvnitř interakčního a interpretativního mechanismu, jež se snaží odhalit. Podobně jako politický aktér rozehrává hru „důvěry“ svých příznivců, musí být i analytik schopen takové důvěry dosáhnout, a to především systematickým terénním výzkumem.³¹

29 Tento princip vyzdvihují ostatně všichni zmínění zastánci diskurzivních přístupů v *policy analysis*. Hajer nicméně tento jev koncepčně ohraničuje a pojmenovává (Hajer 1993).

30 Frank Fischer je centrální postavou diskurzivních analýz, které se explicitně zabývají **užitkem** analýz v praxi, plánováním a **jeho-zapojením** do procesu veřejných politik jako takového.

31 Hendrik Wagenaar v tomto smyslu mluví dokonce o „*action research*“, kdy analytik podmiňuje emancipaci sociálně či politicky slabých skupin, které nejsou schopny artikulovat své zájmy, dokud na ně analýzy neupozorní.

Obr. 1: Tři podproudy analýzy diskurzu

Obecně vzato, všechny tři podproudy diskurzivních přístupů můžeme rozložit jako jednotlivé fáze či perspektivy analýzy diskurzu, které se v praxi navzájem prolínají a souvisí vždy úzce s výzkumnou otázkou, kterou jsme si položili. Můžeme nicméně pro každý proud vytyčit privilegovanou perspektivu (která nepopírá zohlednění dalších dvou). Zatímco interpretativní *policy analysis* klade největší důraz na ukotvenost analýzy a analyzovaného objektu (interdiskurz), argumentační *policy analysis* věnuje více pozornosti konstrukci „promluv“ a strategiím, které jsou využívány. Deliberativní *policy analysis* pak usiluje o jasné a celistvé propojení aktérů a významu, které by osvětlilo recepční rámec dané *policy* a diskurzu s ní spojeného. Proto hovoříme o „scénografii“.³²

Jak naložit s těmito principy v praxi *policy analysis*, si vysvětlíme v následující části, která shrne zásady systematického a metodologicky ukotveného zkoumání diskurzu.

3. Epistemologické principy zkoumání skrze diskurz

„Zřejmě nejodvážnějším projektem příštích dekád bude analýza nových formátů definování, organizace, selekce a prezentace informací a zároveň relevance takto ustavených informací pro otázku validity“ (Altheide a Johnson 1994: 498).

Jak identifikujeme diskurz v souvislosti s daným tématem? Jak jej ohraničíme? Jak plánujeme konkrétní terénní výzkum? Reflexe diskurzivních přístupů sociálněvědního výzkumu, jeho průběh a principy jsou podstatné ~~jednak~~ vzhledem k uchopení získaných dat v jejich společenském či obsahovém kontextu, ~~jednak~~ vzhledem k mocenským vztahům

³² Schéma reflektuje jednotlivé aspekty diskurzivních přístupů v rámci širší interpretační teorie, zejména pak referencí diskurzivní lingvistiky, která v poslední době představuje jednu ze zásadních výzev metod diskurzivních přístupů. Širší obraz tohoto vztahu viz Durnová 2009b.

jednotlivých aktérů politiky, kterých si *policy analysis* všímá především. Opíráme se ~~jednak~~ o příklady, kdy se tento přístup ujal jako nástroj analýzy, a ~~jednak~~ o osobní poznámky autorky, vyplývající z vlastních terénních výzkumů.

„Ach jo, proč u nás ještě neexistuje zákaz kouření v restauracích? Nesnáším, jak mi někdo smrdí pod nos, když večerím,“ píše jistá bloggerka na aktualne.cz. Naopak jiní nechápou, jak taková regulace mohla projít například v Itálii. „V Itálii, vážení, v zemi, dobrého espressa a cigarety k ní?!“, rozčiluje se jiný diskutující. „Kdo mi zakáže kouřit, zakazuje mi dýchat,“ nechal se svého času slyšet poslanec Václav Benda. Naproti tomu poselství reklam z počátku 90. let dvacátého století vyznívalo jasně: „Normální je nekouřit“, psalo se na billboardech a znělo v televizních šotech. Tyto příklady a jim podobné jsou artikulací diskurzu ve veřejném prostoru a můžeme je pozorovat v každodenní společenské interakci v psané, mluvené formě, ve formě obrázků, filmů, debat, tiskových zpráv či novinových komentářů. Jak nakládat se souhrnem všech těchto textových a interaktivních produktů, rozhodneme-li se, že z nich učiníme ukazatele svých analýz například o politické vůli prosadit zákaz kouření v českých restauracích?

Tato tvrzení nám ve velmi obecné rovině potvrzují, že diskurz proniká do utváření sociálních praktik: tedy v našem případě do praxe kouření v restauracích a kavárnách, které je považováno (či popřípadě není) za „zákazu hodné“. Spojujeme svá přesvědčení, tvrzení a postoje s vlastními požadavky („nesnáším, jak mi někdo smrdí pod nos, když večerím“), se symboly či kulturními klišé (představa italské kávy a cigarety, která je neslučitelná se zmíněným zákonem o zákazu kouření), popřípadě s občanskými či demokratickými hodnotami (kouření jako artikulace lidské svobody v rámci paralely „kouřit – dýchat“). Skrze takováto spojení ospravedlňujeme své postoje a svá tvrzení především tehdy, když apelujeme na hodnoty, symboly a potřeby, se kterými se ztotožňují i druzí. Souhrn takovýchto postojů se odráží v rozložení politických sil, historických a sociálních aspektů, které jsou s konkrétní problematikou spojovány nebo ji oživují. Můžeme postoje identifikovat a určit, od jakých sociálních, ideologických či historických kontextů jsou významy odvislé a jak se to projevilo v rámci vyjednávání o konkrétní *policy*.

Přijmeme-li ontologický princip vnímání okolního světa skrze diskurz a tím i pozici, že to, jak věci vidíme, posuzujeme a jaký hodnotový žebříček přijímáme, ovlivňuje jednání aktérů, seskupování do organizací a společenských skupin, musíme se nutně zamyslet nad úlohou analytika

samotného, který diskurz zkoumá, aniž by přestal být jeho součástí.³³ Již jsme uvedli, že diskurz je obojím: analytickou kategorií, kterou operacionalizujeme v rámci konkrétního výzkumu s epistemologickým prostředím, v němž se jako analytici nacházíme. Analytik je vždy součástí diskurzu, a to ať už tím, že s daným diskurzem souhlasí, nebo se vůči němu vymezuje. V praxi analýzy nejde o to, zbavit se nadobro svých vlastních hodnotových principů a považovat se za pozorovací mechanický stroj, nýbrž o to, uvědomit si tyto postoje a v analýze je zohlednit. Jakou cestu nám nabízejí diskurzivní přístupy v *policy analysis*, si osvětlíme ve třech podkapitolách: od sběru významů souvisejících s kouřením přejdeme k jejich třídění, poté zapojíme významy do kontextu aktérů a politických institucí a přejdeme k identifikaci diskurzu jako takového. Nakonec se zamyslíme nad úskalími prezentace výsledků analýz.

3.1 Od sběru významů k jejich třídění

Představme si tedy například situaci, kdy máme zjistit, jak se to má se zákazem kouření v restauracích v ČR. V momentě, kdy obdržíme zakázku sociálního výzkumu, je třeba nejprve identifikovat významy, které ohledně daného tématu kolem nás krouží, setřídít je a klasifikovat. Teprve potom můžeme hovořit o identifikaci diskurzu jako takového. Jako analytici máme jinou úlohu, než dávat za pravdu postojům kuřáků či nekuřáků. Ptáme se, kdo a za jakých okolností prosadil či neprosadil *policy* ohledně zákazu kouření. V úplně první fázi výzkumu je třeba ujasnit si, koho se vlastně musíme či máme ptát, abychom dokázali otázku zodpovědět. Kde hledat ony nositele významů, kteří nám mají pomoci odhalit artikulaci jednolitých hodnot a symbolů v našem konkrétním případě? Otázka může znít na začátku velice jednoduše, podobně jako ta, kterou si pokládá blogerka: „*Proč v České republice neexistuje zákaz kouření v restauracích?*“

Naši první hypotézou je, že za tím není ani absence protikuřácké lobby v parlamentu, ani racionální volba gastronomické lobby, které jde primárně o zisk, nýbrž se domníváme, že problém začíná o úroveň dál: kouření není vnímáno jako „zákazu hodné“ natolik, aby se podařilo zákon prosadit. Formulování hypotézy souvisí s naším ontologickým

33 Odvětví *policy* etnografie, na které se odkazuje Dvora Yanow a které zastupuje výše zmínění David Altheide a John Johnson, nabízí několik vodítek, jak diskurzivní analýzu zapojit jako metodu zkoumání politických jevů. Odkazy *policy* etnografie používá především interpretativní *policy analysis*, nicméně i pozdní práce argumentační *policy analysis* na ni navazují a zapojují ji do svých analýz (srov. Fischer 2009).

přesvědčením, že jsme skrze významy schopni studovat sociální a politické praktiky. Pokud jsme vystaveni kritice, že tomu tak není, je třeba empirickou část podpořit systematickou analýzou pramenů, dostatečně diverzifikovanou, abychom jiné přesvědčili, že významy praktik jsou klíčovým faktorem kolektivního jednání, které lze v textových datech nalézt.³⁴

Již v hypotéze se nám nabízí několik možných cest, jak odpověď hledat či na které dílčí aspekty se soustředit. Pro potřeby osvětlení praxe diskurzivní analýzy se omezíme na cestu, která nám pomůže identifikovat, zda a proč není kouření v ČR vnímáno jako „zákazu hodné“. Cestu nám otevírá Brian Fay: „*Naší základní otázkou nesmí být, zda je sociální výzkum vědecký, spíše bychom se měli ptát, zda porozumění druhých – a zejména pak těch, kteří jsou jiní než my – je možné, a pokud ano, co takové porozumění zahrnuje*“ (Fay 2005: 5).

Je třeba shromáždit materiál, který se kouřením zabývá, a klasifikovat jej. Náš sběr by měl být rozmanitý a měl by dané výpovědi a texty kontextualizovat. Zapojíme-li například zmíněné sociální sítě, blogy a diskuse pod články, musíme v analýze zohlednit, že pracujeme s daty virtuálními, a musíme si také všimnout toho, na kterých stránkách či v rámci kterých novinářských médií diskuse probíhají. Dále bychom neměli zapomínat, že naše analýza má rozměr veřejné politiky, tzn. že nás v prvé řadě zajímá, jak jsou jednotlivé požadavky – ať už pro či proti kouření – prosazovány v rámci občanských iniciativ, jak se projevují v organizacích, které mají k řešení problematiky pověření, atd. Zdroji dat nebudou jen internetové diskuse, tištěná média, zákony, rozhlas, televize a jiná textová data, ale i relevantní aktéři (vládní úřady, organizace občanského sektoru a jednotliví aktivisté, profesní sdružení atd.). V našem konkrétním

34 Tato otázka souvisí s problematikou spojení metody a teorie, zahrnující relativně obsáhlou diskuzi, pro niž v této stati není prostor. Částečné odpovědi nabízí literatura o kvalitativní metodologii (Altheide a Johnson 1994, Schwartz-Shea a Yanow 2006). Vždy záleží na rozmanitosti zdrojů dat, které zajistí komplexní obraz analyzovaného problému. Zároveň lze zmíněnou ontologickou platnost hypotézy podpořit kombinací analýzy diskurzu s jinými metodami. U problematiky kouření můžeme např. zapojit *cost-benefit analysis* evropských zemí, které ukazují na výhodnost zákazu kouření pro podnikání v gastronomii. Podobnou analýzu můžeme provést v ČR, a ukáže-li se, že trend je stejný, máme otevřený prostor pro hledání odpovědi jinde. Můžeme použít analýzu aktérů a zjistit, že lobby v parlamentu byla dobře organizovaná, ale nedokázala přesvědčit odpůrce zákazu. Budeme-li zjišťovat, proč se odpůrci nenechali přemluvit, najdeme pravděpodobně poukazy na to, že zákaz je neslučitelný s určitými praktikami a principy. V této chvíli se již pohybujeme v ontologické perspektivě diskurzivních přístupů, protože se zabýváme významy sociálních praktik. Tento příklad je samozřejmě částečně spekulativní. Slouží nám pro ilustraci konkrétního zacházení s ontologickými předpoklady diskurzivních přístupů v praxi.

případě je nevyhnutelná agenda ministerstva zdravotnictví, stejně jako i ministerstva školství, které zaštiťuje několik preventivních programů. V neposlední řadě je potřeba se důkladně obeznámit se stávající legislativní úpravou v oblasti dané problematiky, se zákony, které kouření ve veřejných prostorách upravují.

Kategorie a pojmy v oficiálních dokumentech mohou poukázat na sociální praktiky či zavedené kulturní představy, které umožnily danou úpravu a přibližují argumentační rámec legislativního procesu. Analýzu zákonů doporučuji doplnit o analýzu protokolů z parlamentních debat, různých tiskových konferencí a kvalitativní rozhovory s aktéry: autory zákona, autory návrhů zákona na revizi stávající úpravy, členy zdravotního výboru atp. Nezapomínejme ani na happeningy, demonstrace či jiné příležitosti, kde můžeme uplatnit zúčastněné pozorování.

V rámci třídění významů podle sociálního či institucionálního kontextu, tedy doslova kdy, kde a jak se co odehrálo, je třeba také připomenout okamžik analýzy. V případě politiky kouření v ČR jde o analýzu retrospektivní, kdy máme k dispozici dokumenty, které jsou výstupem debat, jakož i ty, které ukazují její průběh. V případě retrospektivních analýz také využíváme průzkumy veřejného mínění, které jsou důležitými ukazateli recepce legislativních procesů či politických vyjednávání. I tady je nutné mít na paměti okolnosti, za kterých průzkum vznikl, kdy vznikl a kdo jej zadával (jaká instituce či jaké politické uskupení). Retrospektivní analýza není analýzou historickou a v jejím průběhu si musíme uvědomit, že případ se dále vyvíjí. To nám umožní dát analýze větší přehlednost a přejít v ní k závěrům se širší platností (například můžeme vznést hypotézu, za jakých podmínek by mohl být zákon o zákazu kouření přijat). V praxi to znamená, že analyzované období jasně ohraničíme, popřípadě rozdělíme do několika fází.³⁵ Diskurzivní analýza, jako ostatně každá analýza společnosti, se často potýká s problémem chronologie výzkumu, kdy do případu mohou vstoupit nečekané události, které analýzu zkomplikují nebo dokonce změni její směr. Jedinou radou je flexibilita a ukotvenost analýzy v rámci těchto nových skutečností.

Pokud například během našeho výzkumu kouření jako praktiky, která není „zákazu hodná“, dojde ke zvratu, naši analýzu to neničí, nýbrž rozkládá na více fází. V první fázi studujeme významy kouření spojené s legislativní úpravou proti zákazu kouření v restauracích a ve fázi druhé pozorujeme momenty zvratu a snažíme se je vysvětlit ve vztahu k tomu,

35 Odsouhlasení zákonů či výměna politické reprezentace se hodí jako dobré chronologické ohraničení, ovšem vždy velmi záleží na konkrétním případě.

co jsme zjistili o praxi kouření dosud. Kontaktní analýza nebo analýza konfliktů je ostatně jedním z principů diskurzivní teorie, která přisuzuje významotvornost kontroverzím a konfliktům. Konflikty a kontroverze nám pomohou odhalit rozmístění jednotlivých aktérů a klasifikovat povahu jejich argumentů a symbolů. Můžeme začít identifikovat jednotlivé diskurzivní: pro či proti kouření. Ty však nevnímáme výlučně jako interakci mezi dvěma názory, nýbrž jednotlivé odpovědi situujeme do určitého názorového prostoru, který nevyklučuje propojení s jiným názorovým prostorem. Diskurzivním přístupům nejde o určení jednoznačného pro a proti, spíše v konfliktech a kontroverzích nachází počátek svých analýz, které umožňují jednotlivé projevy analyticky uchopit a seřadit. Diskurzivní analýza nám pomůže odhalit nejen interakci jednotlivých názorových proudů, ale především jejich dynamiku (Hajer a Wagenaar 2003).

3.2 Od významu k diskurzu: aktéři a instituce

V kapitole 2 jsme si několikrát připomněli dimenzi „moci“ a institucionalizace, které hrají v analýze politického diskurzu důležitou úlohu. I interpretativní *policy analysis* připomíná, že je nutno mít na paměti, kdo, kde a co říká a za jakých podmínek to říká. V praxi terénního výzkumu se tato kontextualizace a zohlednění aktérů týká kvalitativních rozhovorů a jejich začlenění do analýzy ostatních dat: do výše zmíněných textových produkcí, pozorování demonstrací, analýzy symbolů, interpretace statistik a důvodových zpráv apod.

Neenalhávejme si, že jsme schopni dosáhnout ideální situace, kdy se nám například ministerský úředník, politický aktivista či expert otevře, aniž by sledoval zájmy a hodnoty, které mu ukládá funkce. Politik bude většinou ospravedlňovat své jednání: pokud nám řekne něco „jen mezi čtyřma očima“, uvědomme si, že jsme stále součástí diskurzu a že dotazovaný nezapomněl na to, jakou **sociální** funkci vykonává. Spíše si položme otázku, proč použil této rétorické figury a čeho tím chtěl dosáhnout. Obecně se nevyplácí ptát se na názory a argumentace jako takové, je účelnější nechat si vyprávět příběhy, anekdoty a z nich potom dané argumentace a praktiky analyzovat.³⁶ Nenechme se zmást: takové povídání vyžaduje soustředění se na daný problém, který hledáme, aby

36 Komplexnější návod v tomto ohledu nabízí Robert Weiß, který popisuje taktiku výzkumných rozhovorů krok po kroku a kterého uvádíme následně v bibliografii. Upozorňuje především na chronologii otázek, dynamiku interakce respondenta a analytika a věnuje se podrobně tématu sugestivních otázek.

nás dotazovaný takzvaně „nesvedl z cesty“ (Weiß 1994). Zároveň nesmíme dotazovaného tlačit k výpovědím, zejména sugestivně položenými otázkami. Shrňme ve zkratce několik zásad takového rozhovoru.

Před rozhovorem	Během rozhovoru	Po rozhovoru
Rozmyslet si 6–10 otázek a označit ty, které musí být zodpovězeny každopádně. U ostatních si můžeme poznačit, za jakých podmínek je položíme či nepoložíme. Napadne-li nás v průběhu rozhovoru otázka jiná, připišeme si ji do poznámek a po rozhovoru rozhodneme, zda ji použijeme i u rozhovorů dalších.	Ujasněme si, zda nahrávat či nenahrávat. Závísí to na charakteru tématu. Z vlastní zkušenosti mohou říct, že děláni si poznámek v průběhu rozhovoru ruší respondenty více.	Sepsat si dojmy z rozhovoru (například: byli jsme nervózní, proč tomu tak bylo?).
Zvážit místo a čas rozhovoru. Nepodceňujme místa, kde se setkáváme. Kavárna by neměla mít puštěné rádio. Zamysleme se například nad důvody pro kuřáckou nebo nekuřáckou restauraci.	Přípravené pořadí otázek nemusíme dodržet, spíše reagujme na respondentovo vyprávění. Dejme si nicméně pozor, aby nás záměrně neodváděl od tématu (viz níže tzv. nachytání na holičkách).	Sepsat, co nás ohledně naší výzkumné otázky napadlo, co nás šokovalo.
Jdeme-li za dotazovaným na jeho pracoviště, využijme toho a všimějme si, i jak je budova organizovaná, jak na nás působí okolí, jak se dotazovaný chová k administrativnímu personálu.	Soustředme se i na jiné okolnosti. Jak se respondent chová, když přichází nebo Vás přijímá v kanceláři. Jak reaguje na otázky, dříve než odpoví. Jak se u rozhovoru cítíme my sami.	Zamyslet se nad tzv. „zajetím diskurzu“ (viz níže).

Tab. 1: Zásady kvalitativního rozhovoru

Pamatuji si, jak jsem ve Francii při výzkumu diskurzu týkajícího se eutanazie narazila na zprvu těžko identifikovatelný problém. V hospicových zařízeních mi většina pracovníků povyprávěla stejnou „pohádku“ o tom, jak každý pacient dostane komplexní péči, jak si s ním lékař vypráví, jakož i s rodinou, která časem ztratí obavy z bolestného umírání. O fyzickou i sociální bolest je v takových zařízeních postaráno. Pohádka byla pravdivá, pacienti se zde opravdu cítili dobře a člověku by se na jednou zdálo, že celá argumentace občanských iniciativ za legalizaci eutanazie je zcela iracionální a nesmyslná, protože o důstojné a bezbolestné

umírání je v rámci paliativní péče postaráno. Přesně tuto argumentaci zastávala jak Francouzská asociace paliativní péče, tak zdravotní výbor francouzského parlamentu. Co se vlastně skrývalo za „bláznivé aktivisty, kteří nevědí, o čem mluví“? Hledání důvodů mi odkrylo dva důležité principy, které nazývám pracovně jako riziko „zajetí diskurzu“ a snahu nacytat dotazovaného „na holičkách“. Oba jsou vodítkem k širšímu propojení diskurzu s aktéry, s institucionalizovanými rámci a celkovou podobou *policy*.

Skupiny bojující za legalizaci eutanazie byly francouzským politickým establishmentem označovány za „šílené“ a „nebezpečné“. Nicméně tak byly označeny i proto, aby jejich názory, postoje — tedy jejich diskurz mohl být stigmatizován, normativně znehodnocen a měl menší šanci na přijetí veřejnosti, která stála o „smysluplnou“ a „dobrou“ politiku umírání. Přebírání takového pohledu na tuto skupinu bylo tudíž součástí diskurzu proti eutanazii a tím pádem součástí argumentací a výpovědí aktérů, kteří k této skupině patřili. Stejně vzorce najdeme ostatně i u oněch aktivistů, kteří se s podobným despektem vyjadřovali o ministerstvech a zdravotnících vystupujících na obranu rozvoje paliativní péče. V našem příkladu o kouření, které není vnímáno jako „zákazu hodné“, je nebezpečí podobné: aktér tabákové lobby je nám schopen líčit důsledky regulace kouření ve veřejných prostorách v těch nejčernějších barvách. Na straně druhé musíme být připraveni na to, že aktéři z tábora protikuřáckého budou mít k dispozici průzkumy veřejného mínění, kde procento lidí toužících po zákazu kouření bude vyšší než u podobných průzkumů prezentovaných zmíněnou tabákovou lobby.

Diskurzivní analýza nehledá „pravdivé“ argumenty a nenárokují si zjistit, která skupina je „lepší“ z morálního hlediska. Diskurzivní analýza taktéž nebude podporovat či vyvracet známý argument „klouzavého svahu“, který varuje před morálním rozkolem společnosti skrze uvolnění kontroverzních témat. Jednak morální rozkol není schopna definovat jako stabilní kategorii, protože se ve svém pluralistickém či postmoderním chápání světa staví proti stabilnosti jakýchkoli hodnot, a jednak je její smysl jinde. Analýza má odhalit dynamiku jednotlivých argumentů v politickém vyjednávání o veřejněpolitickém problému. Proto jí výše zmíněná označení zajímají výlučně jako způsoby kontextualizace argumentů a pozice aktérů vůči sobě.

V rámci této kontextualizace je proto třeba dát si pozor na různé formy „zajetí“ jednoho či druhého diskurzu a výpovědi situovat v rámci celé debaty. Znamená to v první řadě kritické zacházení se zdroji dat: kdo nám říká daný názor, součástí jakého sociálního (a v tomto případě

i etického) prostředí je, proti komu se eventuálně staví. Totéž platí i pro různé zdroje dat, od blogů po periodika. Dále je nutné věnovat pozornost okolnostem výzkumu veřejného mínění, kdo průzkum zadal, za jakým účelem a v jakém období. Grafy a diagramy či osobní poznámky z terénních výzkumů jsou v tomto ohledu nejlepšími vodítkem. Ve stejném duchu nám u situování aktérů pomáhá technika „snowball“. Jako se sníh nabaluje na sněhovou kouli, i analytikům se v průběhu terénního výzkumu otevírají další kontakty a možnosti získat rozhovor. V těchto případech je dobré je využít a hlavně nezapomenout situovat do daného diskurzivního rámce.

Dále nezapomínejme, že diskurz se týká vzorců chování, postojů a praktik, které jsou považovány za normální a jsou v každodenní interakci samozřejmé a skryté. Naším úkolem je tuto samozřejmost odkryt: buď střetem s protichůdným názorem (odpůrců eutanazie jsem se například záměrně ptala: „Představte si, že by francouzský parlament oproti očekávání byl býval eutanazii legalizoval. Co by to pro Vás znamenalo?), nebo explicitním odkrýváním tabu. V mém příkladu „pohádkovosti“ paliativní péče byl takovýmto tabu způsob financování péče v hospicových zařízeních. O tom se nemluvilo, snad jen tehdy, když jsem se snažila skrze jednotlivé příběhy dotazovaného takzvaně „nachytat na holičkách“ a přimět ho k uznání, že vše funguje, má-li pacient peníze na léčbu. Finanční zázemí pacienta³⁷ nejen přímo podmiňuje dostupnost hospicové péče, ale i samotná investice do připojištění na ni je v případě péče o umírající úzce spojena se sociálním kapitálem pacienta, který si uvědomí, že takováto péče je pro něj „dobrá“. Neznamená to, že by se tím legitimizoval postoj za legalizaci eutanazie (není ostatně ani úkolem analýzy odpovědět na otázku, který etický postoj je správný), ale tento finanční argument ukazuje na nedostatečnost v legislativní úpravě politiky umírání Francie, která může podmiňovat nárůst příznivců legalizace eutanazie toužících po finančně a sociálně dostupném umírání.

Cílem rozhodně není říct, zda být pro či proti kouření či eutanazii, nýbrž vysvětlit s „čím“ dané postoje souvisí. „Čím“ myslíme, na jaké vzorce chování, na jaké společenské uspořádání a ideologické rámce postoje odkazují. Kategorie „pro“ a „proti“ přitom nejsou chápány jako absolutní. Tyto kategorie zahrnují explicitní a radikální postoje, skrze které vysvětlujeme, jak v daném politickém prostoru došlo k prosazení určité formy *policy*. Utváření *policy* je meziprostorem mezi těmito póly. Je

37 Francouzský pojišťovací systém funguje na principu privátního pojištění, které obsahuje nadstandardní služby, pacient si je musí připlatit, chce-li mít na takové služby nárok.

výsledkem jednání a vyvažování jednotlivých pozic: legislativa ohledně zákazu kouření tak může být kombinací (a v příkladech národních zákazů kouření v Evropě vidíme, že tomu tak je), která se snaží uspokojit argumenty stoupců kouření v rámci konkrétní legislativní úpravy.

Situováním dat se dostáváme z ryze interakční analýzy dvou protichůdných názorových proudů k širší dimenzi struktury zdravotnického systému, hierarchií investic ve zdravotnictví, institucionálního kontextu francouzských institucí a kulturních tradic a celkového složení občanské společnosti, zejména pak angažovanosti v dobrovolnických organizacích a občanských protestech. Ty se nám za pomoci analýzy diskurzu rozkrývají a osvětlují nám politické praktiky, které nás v rámci *policy analysis* zajímají především. Jak celou analýzu zakončit a zformulovat, osvětlí krátce poslední podkapitola.

3.3 „Telling the story“: strategie prezentace výsledků a jejich začlenění do analýz

Vraťme se ještě na moment k fiktivní zakázce sociálního výzkumu o zákazu kouření v České republice. Když máme sesbírána všechna data, přichází na řadu jejich rozdělení do diskurzivních skupin. Můžeme vyjít z rozdělení argumentů pro a proti, posléze identifikovat názory, které jsou na pomezí, a snažit se tak postihnout podstatu problému, kontroverze či návrhu *policy*. Můžeme také argumenty rozdělit podle hodnot, kterým přiřkládají důležitost (svoboda, zdraví, ohleduplnost atp.). Důležité je nezapomenout všechny výpovědi a nasbíraná data situovat. Stejně tak situujeme aktéry jednotlivých výpovědí (v rozhovorech, jakož i v nasbíraných dokumentech) v kontextu české společnosti a v jejich institucionálním zázemí. Máme před sebou grafy, tabulky, obrázky, poznámky z výzkumu, shrnutí analýz a vracíme se k původní otázce: proč se tedy doposud nepodařilo prosadit zákon o zákazu kouření v českých restauracích?

Soustředili jsme se na diskurz, který ukazuje kouření jako praktiku, která není „zákazu hodná“. Tím pádem jsme vyzdvihli spojení praktiky kouření se základními demokratickými principy společnosti. Ověříme, zda toto propojení nacházíme v našich datech. Mluví o tom aktéři, strategické dokumenty, probírá se to v parlamentu? Je-li tomu tak, rozebereme jednotlivé výpovědi respondentů a jednotlivé textové výstupy s ohledem na politickou kulturu Česka obecně ve vztahu k „zákazům“ jako takovým. Zde můžeme například vznést hypotézu, že svoboda individua chovat se, jak uzná za vhodné, byla posílena v důsledku negativního

odkazu minulého režimu, který de facto různé zákazy a uložené způsoby chování zprofanoval.

Najdeme jistě i jiné výpovědi, které tvrzení vyvracejí. Dost možná budeme pochybovat, zda jednotlivé výpovědi a analyzovaná data spolu souvisejí. To, jak spolu souvisejí, nám ukáže iterativní zkoumání dat, grafů, které jsme si v průběhu výzkumu vyrobili, a konzultace našich osobních poznámek. Přesný návod na sled těchto kroků v podstatě neexistuje: vodítkem je již zmíněná situovanost dat, (sebe)reflexe v rámci interpretací a konečně je třeba dát si pozor, abychom se neztratili v jednotlivých detailech a aspektech celého příběhu (lze také užít příměr: pro stromy nevidět les). Nezbyvá tedy, než se pustit do příběhu. Interpretativní analytici v odkazu na etnografy a antropology vyznávají poněkud odvážný a komplexní princip: „*telling the story*“ (Srov. Yanow 1996, Hajer a Wagenaar 2003 aj.).

„*Telling the story*“ znamená dát událostem logický a poutavý sled, který osvětlí naši argumentaci. Tento princip *sice* nacházíme i v „případové studii“. V rámci diskurzivních přístupů nicméně zesíleně vystává jakési otevřené přiznání, že nástrojem diskurzivních přístupů je diskurz samotný, a tedy i jazyk, který je schopen přesvědčivě zobrazit výsledky našich analýz. Sice musíme soustavně odkazovat k souhrnu analyzovaných dat, pro pochopení našich argumentů je však třeba systém výpovědi vytříbit a více „příkladně“ vyzdvihnout. Analytici by se dále neměli obávat využití stylistických prostředků, metafor a paralel pro vyobrazení diskurzivní scenerie. Souhrn dat sám o sobě není odpovědí na otázku, kterou si veřejná politika klade, tato odpověď se skrývá v příběhu. Příběh je jako stylistická figura a analytický nástroj součástí reprezentativnosti našich výsledků. Tituly interpretativních analýz tento trend potvrzují: „*Governing molecules*“ pro analýzu politiky technologického inženýrství v USA (Gottweis 2003), „*Negotiating Life*“ pro analýzu izraelských sympatií s terapeutickým klonováním (Prainsack 2005) anebo explicitní „*Governance stories*“ o lokálních politikách v britských městech (Bevir a Rhodes 2006).

Jak nalezneme příběh, který upoutá i vysvětlí, aniž bychom znehodnotovali výsledky analýz? Pro ilustraci na závěr snad pomůže příklad analýzy, kterou představíme podrobněji v kapitole 4. Příběh francouzské debaty o eutanazii, který jsem čtyři roky sledovala ve scenerii francouzské zdravotnické politiky, naznačoval, že političtí aktéři neuspěli nikoli proto, že by si francouzský lid přál eutanazii (jak to ukazovaly statistiky a jak o tom varovně mluvili politici a představitelé francouzské lékařské komunity), nýbrž se v analýze ukazovalo, že privátní sféra nebyla svolná

ke kompromisu a porozumění, protože byla stigmatizována jako „zdravá“, „nevědoucí“ a „sobecká“. To byla strategie politických aktérů, jak upozadit požadavky na eutanazii, a ta nakonec způsobila, že se privátní sféra cítila v opozici vůči sféře veřejné a nepřejímala zmíněný zákon ani ne tak proto, že by nerespektoval jejich požadavky, ale především proto, že byla tvůrci zákona považována za „nebezpečnou“ či „sobeckou“. Sama privátní sféra tuto opozici formulovala mediálními příběhy o pacientech, kteří trpí ~~pod~~ „diktátem doktorů“. Tuto reciproční stigmatizaci má analýza identifikovala, nicméně nebyla zprvu explicitní, a to proto, že jsem se bála onoho „zajetí diskurzu“. Analýza ve změní dat, grafů a výčtů vypovědí postrádala sled a řád. Ten jí dodal až příběh o dvou zneprátele- ných vrstvách francouzské politiky, které usilují o „dobrou smrt“, avšak jejich implikace se v rámci veřejné politiky liší. Na pozadí jednotlivých kauz, které jsem v analýze vyzdvihla, jsem osvětlila komplexní dění během celého období, abych ukázala, že právě ono nepřátelství obou táborů nakonec zlomilo implementaci zákona vaz, protože ta závisela na přijetí komunity, která byla po celou dobu vyjednávání označována za onu „nevědoucí“ a „sobeckou“. V příští kapitole se pokusím o zmíně- ně „*telling the story*“.

4. „Pane prezidente, dejte mi právo zemřít“ aneb diskurz dobré smrti ve Francii

„*Pane prezidente, dejte mi právo zemřít*“ – otiskl 26. září 2003 francouzský bulvární deník *France Soir*. Slova patřila dvaadvacetiletému chlapci Vincentu Humbertovi, který ochrnul po automobilové havárii ~~tak, že~~ mohl hýbat pouze palcem na levé ruce. Vincent nadiktoval otevřený dopis tehdejšímu francouzskému prezidentovi Jacquesi Chirakovi, ve kterém ho žádal o právo zemřít. Jeho situace byla lékaři popsána jako bezvýchodná a mladý Vincent ji považoval za „nehodnou života“. Proto otevřeně žádal o dobrovolné ukončení života (eutanazii) v zemi, kde to zákon výslovně zakazuje. Forma, kterou přitom použil, jakož i symbol, kterým se Vincent stal pro hnutí prosazující legalizaci eutanazie, ukazují ~~jednak~~ úlohu diskurzu v rámci definice problému (v tomto případě morálnost a oprávněnost Vincentova přání), ~~a jednak~~ ~~rozkrývají~~, jak hodnotový a symbolický podtext ovlivnil dvouletou debatu o „zákoně o konci živo- ta“ („*droit des malades et à la fin de vie*“) a jeho kritiku v letech 2005–2008.

Způsob demonstrace přání zemřít určil argumentační vzorce vnímání problému eutanazie a zasáhl významně do postavení jednotlivých aktérů

a jejich rozmístění v různých společenských skupinách. Zákon, přijatý v roce 2005 jednomyslně parlamentem, eutanazii nepovolil. Průzkumy veřejného mínění ovšem neustále poukazují na vzrůstající počet příznivců eutanazie. Lze vysvětlit odmítnutí zákona francouzskou veřejností jinak, než touhou po eutanazii? Domnívám se, že nepřijetí zákona je odpovědí na stigmatizaci požadavků veřejnosti po „dobrém umírání“ ze strany francouzské veřejné sféry (parlamentu, Francouzské lékařské asociace a Asociace paliativní péče). Analýza nehodnotí jednotlivé argumenty pro či proti eutanazii, nýbrž se za nimi snaží nalézt vlivy, které působily na formulaci *policy* o „konci života“ (podkapitola 4.1), vysvětlit rozdělení aktérů (podkapitola 4.2) a poukázat na hlubší konflikt francouzské politiky obecně, sahající za rámec debaty o eutanazii (podkapitola 4.3).

Diskurz o eutanazii jsem identifikovala jako diskurz „dobré smrti“, a to skrze mediální analýzu francouzských periodik, debaty ve Francouzském parlamentu, skrze tisková prohlášení vlády a lékařských a paliativních asociací a pomocí vlastního kvalitativního výzkumu mezi experty politické, lékařské a protestní sféry problematiky.³⁸ Samotné přenesení roviny práva zemřít na debatu o podmínkách umírání, utrpení na konci života a možnosti rozhodovat o průběhu umírání až po ukončení života lze pozorovat v analýze těchto dat, která v argumentacích, užitých symbolech a metaforách jednotlivé hodnoty ukotvují. Stejně tak se aktéři debaty (médiá, matka mladého Vincenta, občanské iniciativy za legalizaci eutanazie, Francouzská lékařská komora a další) odvolávají na různé sociální praktiky (např. na princip Hippokratovy přísahy, na zákaz zabíjení jako princip moderního státu, na křesťanskou lásku k bližnímu apod.). Vnímání problému v této úrovni zároveň rozhodlo o strukturách („*polity*“), které byly do *policy* o konci života zapojeny, tedy o faktu, že se debata stala ústředním tématem lékařských a politických expertů a veřejnost byla vnímána jako příliš „ustrášená“ a příliš „emocionální“.³⁹ Tyto dva aspekty, *policy* a *polity* rozhodly o povaze „procesů“ (*politics*) vyjednávání, které v analýze pozorujeme. Analýza odkrývá hlubší rozměr nesmířlivosti francouzské veřejné a privátní sféry a vysvětluje její pomocí neschopnost francouzských politických aktérů implementovat zákon o konci života.

38 Následující shrnutí analýzy vychází z podrobné analýzy francouzského případu „Vincent Humbert“ v letech 2003–2008 ve Francii (Durnová 2009b: 129–166). Ve stati nerozvádím například hlediska francouzské moderní historie, zejména různé legislativy z oblasti lékařství a veřejného zdraví. Soustředíme se na metodologickou stránku analýzy.

39 Citáty z rozhovorů s aktéry z francouzského parlamentu a Francouzské asociace paliativní péče.

Neschopností implementovat myslíme chybějící změnu v lékařské praxi, kterou ukazuje analýza diskurzu po přijetí zákona v letech 2005–2008 a také vzrůstající procento příznivců eutanazie v průzkumech veřejného mínění. Analýza zároveň potvrzuje úlohu diskurzu v politickém procesu, který stojí nad tradičními projevy moci, jako je v tomto případě jedno-
myslné přijetí zákona parlamentem napříč politickým spektrem.

4.1 „Diskurz dobré smrti“ jako určení směru „policy“

Případ ukazuje vliv diskurzu na formulaci *policy* o „konci života“ a její implementaci do společnosti. Diskurzem chápeme souhrn hodnot, postojů a symbolů spojených s tématem „dobré smrti“, který se v průběhu debaty o zákoně objevoval současně jako diskurz ve prospěch eutanazie stejně jako proti ní. „Diskurz dobré smrti“ sice vychází z Vincentova přání zemřít a netrpět, právě ono „netrpět“ rozvíjí debatu dále na důvody takovýchto přání. Rozbor důvodů ústí v diskuzi o podmínkách umírání, kterých se ujímá veřejněpolitická debata. Již v této fázi můžeme pozorovat, jak se na význam individuálního přání mladého chlapce nabalují hodnoty, postoje, představy kolektivního soužití, morální principy, které se slučují v „diskurzu“. Rekonstrukce těchto postojů a hodnot v rámci prováděných analýz zdrojů dat a aktérů, jejich souvislost s politickou kulturou Francie a celkovým morálně-politickým kontextem evropského moderního státu ukazuje, že „diskurz dobré smrti“ ovlivňoval debatu o zákoně o „konci života“. Konec života“, zvolený jako název zákona a tím i jako ústřední námět debaty, se ve světle lékařského výzkumu stává čím dál více ambivalentním, čímž umožňuje relativizaci jednotlivých hodnotových žebříčků. Ta je podporována i principem pluralistické demokratické společnosti, která popírá exkluzivní pravdivost konkrétního výkladu světa. A zde se nám otevírá postoj pro rozbor celé debaty o vlivech formulace *policy* o konci života a její dynamice.

Analýza ukazuje, jak dynamiku ovlivnily okolnosti chlapcovy tragédie. To se projevilo i ve stratifikaci jednotlivých aktérů debaty o uzákonění eutanazie na příznivce a protivníky. V případě mladého Vincenta dostala totiž morální ambivalentnost eutanazie konkrétní podobu utrpení a symboliky „nedůstojného života“. Vincentovo přání, podporované jeho matkou, se stalo symbolem „dobré smrti“. Institucionalizovalo se v rámci ustavení parlamentní komise pro „výzkum podmínek konce života“, která reagovala na „emotivní bouře“⁴⁰ francouzské společnosti.

40 Citát z rozhovoru s jedním z autorů zákona.

Institucionalizace Vincentova přání proběhla ~~nieméně~~ i v jádru agendy občanských iniciativ „Asociace za právo zemřít důstojně“⁴¹ a „Je třeba jednat!“⁴² bojujících za legalizaci eutanazie. V rámci obou institucionalizací se vytvořily ~~také~~ dvě diskurzivní koalice sdružující buď příznivce, nebo odpůrce eutanazie. Stratifikace příznivců a odpůrců se ale v průběhu debaty proměňovala a postupně spíše než „dobrou smrt“ zastupovala boj „emancipovaného občana – pacienta“ s „paternalistickým establishmentem“ francouzské veřejné sféry.

Podívejme se nejprve, jaké významy eviduje analýza výše zmíněných dokumentů a výpovědí vzhledem ke kategorii umírání: na jedné straně je diskurz proti eutanazii, který vychází z politických dokumentů, rozhovorů a parlamentních debat, na straně druhé je stejným způsobem formulovaný diskurz ve prospěch eutanazie, který je identifikován skrze média, občanské iniciativy a průzkumy veřejného mínění.

„Diskurz dobré smrti“ je charakterizován čtyřmi významovými kategoriemi shrnutými v následující tabulce.

	Kategorie	Sféra zákona	Sféra privátní
1.	Strach	Strach z utrpení, bolest, samota, nedůstojnost	Strach z utrpení, bolest, samota, nedůstojnost
2.	Popření	Popření smrti <i>Sobectví zdravých</i>	Popření smrti <i>Popření individuality</i>
3.	Zákaz zabíjení	„nezabiješ!“, „trestní zákoník“	<i>Co když život už není životem?</i> „zabij bližního svého“
4.	Racionalizace umírání	<i>Zabránit morálním skluzům</i> <i>Respekt před smrtí</i> <i>Kolektivní rozhodnutí expertů</i>	<i>Čelit novým definicím života a smrti</i> <i>Respekt před přáním jedince</i> <i>Management jedince</i>

Tab. 2: Významové kategorie „diskurzu dobré smrti“

Jednotlivé kategorie byly přiděleny ~~v rámci analýzy~~ na základě interpretativní analýzy příměřů, metafor, symbolických objektů, odkazů (jak uvádíme výše v podkapitole 2.2). Kategorie byly vyzvednuty aktéry na straně debaty vládních aktérů a parlamentní debaty o zákoně (a) a na straně občanských iniciativ a médií (b). Rozdělení podléhá vymezení se aktérů samotných jako podporovatelů zákona či jako jeho odpůrců. Analýza dokumentů (periodik, peticí, manifestů, tiskových zpráv minis-

41 Association pour le Droit de mourir dans la dignité.

42 Faut qu'on s'active!

terstva, zápisů příslušných parlamentních debat, demonstrací za legalizaci eutanazie) toto rozdělení posléze podpořila. Zatímco kategorie 1 a 2 odkazují k mentálnímu stavu individua a jeho etickému chování vůči druhým, kategorie 3 a 4 zahrnují principy kolektivního jednání. Tyto dvě skupiny, individuální a kolektivní, jsou vůči sobě v argumentační opozici, která je vyjádřena protichůdností názorů jednotlivých sfér na legalizaci eutanazie.

Na straně privátních aktérů jsou formulovány dva koncepty: „zabij bližního svého“ jako překonání morální kontroverze dobrovolného ukončení života a „management jedince“ jako logické vyústění svobody individua v moderní liberální společnosti. Tato kontroverze je rozvedena v dimenzi „racionalizace umírání“ prováděné v rámci tvorby zákona. Racionalizace umírání je na pomezí morální snahy o kolektivní regulaci smrti skrze fundované rozhodnutí doktorů a emancipační praktiky „managementu“ ze strany pacienta, který jediný může učinit rozhodnutí. Veřejná sféra svůj postoj uceluje v obecném morálním charakteru argumentace, která se soustředí na respektování druhých, vyjádřených mj. obavou ze „sobectví zdravých“.

4.2 Diskurz jako ukazatel rozložení aktérů a hlubších konfliktů společnosti

Kategorie, které jsme identifikovali v rámci souhrnu výpovědí a metafor, ukazují, že obě artikulace diskurzu (privátní i veřejná) apelují na stejné hodnoty. Liší se především argumentačním výstupem: pro nebo proti eutanazii. Mohli bychom se v rámci takovéto analýzy zaměřit na principy argumentace a podrobit je analýze ve smyslu argumentační *policy analysis*. My ale rozebereme, jakým způsobem oba diskurzy akumulovaly specifické institucionalizované prostředí (tak jej chápe Maarten Hajer), protože tato perspektiva naší analýzy nám pomůže zodpovědět otázku, proč ve Francii zákon přijatý jednomyslně napříč politickým spektrem nedosáhl přijetí francouzskou společností.⁴³ Proč lékařská komunita doposud tápe v praxi léčby na konci života?⁴⁴ Proč statistiky a průzkumy veřejného mínění ukazují 70–80% Francouzů, kteří si přejí legalizaci eutanazie? Snažíme se přitom odhlédnout od normativního diskurzu od-

43 „Přijetí“ definujeme ve smyslu teoreticko-koncepčního rámce teorie společenských sítí a *governance*, tedy tak, že zmíněná *policy* je příslušnou komunitou užívána či že nedochází k větším a opakovaným veřejným protestům ze strany komunity, ke které se obrací.

44 Ukazují to jednak výroční zprávy Asociace paliativní péče či výsledky kvalitativních rozhovorů s hospicovými pracovníky.

půrců eutanazie, kteří za procenty vidí „zdravou, nevědoucí a sobeckou společnost“, a rozebíráme samotnou stigmatizaci francouzské privátní sféry jako „zdravé, nevědoucí a sobecké“.

Tuto stigmatizaci lze pozorovat napříč analyzovaným materiálem: v předmluvě k návrhu zákona proti legalizaci eutanazie, ve výpovědi asistentů poslanců a představitelů Francouzské lékařské asociace, v tiskových zprávách politického establishmentu a ve výročních zprávách hospiců. Tato stigmatizace je potvrzena i reakcemi sféry privátní, která se konsoliduje v uznání utrpení mladého Vincenta a v mediální heroizaci jeho matky. Není proto náhodou, že se na straně jedné utváří diskurzivní koalice establishmentu politického a expertního (tedy těch, co „vědí“) a na straně druhé široká veřejnost, média a aktivisté bojující za legalizaci eutanazie (tedy těch, co „nevědí“ popřípadě „přehánějí“). Tato stratifikaci zviditelňuje především Manifest 200, vydaný na jaře 2007 po odsouzení dvou lékařských pracovníků za podání smrtelné injekce. 200 zdravotníků se otevřeně staví proti „zákonu o konci života“, v té době již dva roky v platnosti, a poukazuje na případy, kdy je eutanazie „jediným důstojným východiskem“. Manifest 200 vyděluje z řad expertů ty, kteří sice „vědí“, ale kteří „nesouhlasí s názorem establishmentu“, a tedy se emancipují. Posilují tím privátní sféru a tábor příznivců eutanazie a činí z nich tábor „emancipovaných“. Do takto nastavené privátní sféry později přibývá více procent příznivců eutanazie, kteří ve skutečnosti odpovídají na požadavek emancipace, tedy i zvýšené možnosti rozhodování o léčbě a péči na konci života. Tento významový posun lze vyzorovat na základě analýzy metafor v mediálních zprávodajstvích a jejich recepcí. Jak lze v tomto ohledu vysvětlit reakci ze strany expertů a politiků?

4.3 Diskurz jako abstrakce politického jednání na praxi moci a politiky obecně

V rozboru reakce politického establishmentu, který do roku 2008 neustoupil a několikrát explicitně o tomto neustoupení informoval, se nám otevírá teoreticko-ideologické pozadí diskurzivních přístupů, které vyzdvihuje kombinaci různých elementů pro vytvoření praxe, nebo v tomto případě dvou neslučitelných hodnotových postojů, které zapříčinily politický rozkol ve věci zákona „o konci života“. Analýza nepřiznává vedoucí úlohu ani francouzské politické kultuře (i když ta do analýzy vstupuje odkazy na moderní stát, na morální principy a na paternalistický charakter institucí), ani aktérům (kteří jsou nicméně analytickým

vyústěním praktik, hodnot, symbolů a představ, skrze které je možno jednotlivé diskurzy uchopit). Analýza hledá odpověď v dynamice a propojení těchto faktorů. Soustředí se na veřejněpolitickou dimenzi kolektivní organizace umírání. Ukazuje přitom, že konflikt mezi odpůrci a příznivci eutanazie je spíše konfliktem mezi „emancipovaným pacientem-občanem“ a „paternalistickým establishmentem“ francouzské veřejné sféry.

Pozorovaná dynamika politického procesu je v případě debaty o „konci života“ ovlivněna emocionálním podtextem tématu, který veřejná sféra využívá pro ustavení parlamentní komise a pro definici „potřeby jednat“ a odsouhlasit zákon. Ve vyjednávání(ch) o zákoně samotném však tutéž emocionalitu („strach“ a „popření“ smrti) vnímá jako nepřátelskou a stigmatizující a příslušnou diskurzivní koalici klasifikuje jako „sobeckou“, „nevědoucí“ či dokonce „nebezpečnou“. Tímto způsobem nastavenou argumentací se zároveň začleňuje do praxe paternalismu expertů a institucí, kteří jediní vědí, co dělat. Diskurzivní koalice establishmentu se dostává do opozice vůči veřejnosti, která vnímá od té chvíle svoji úlohu jako „emancipační“ až „protestní“.

Francouzský politický establishment potřeboval stigmatizaci veřejnosti pro vytvoření morálního mandátu, který umožní jednat proti veřejnému mínění. Neúspěch jejího jednání tkví v nekonzistentní emocionální instrumentalizaci francouzské veřejnosti, která spíše než morální zájem státu o „dobrou smrt“ artikuluje paternalistickou praxi, neslučitelnou s ambivalentností a emocionalitou tématu. Ty vybízejí k emancipačním praktikám ze strany jedince. Starost o „dobrou smrt“ se stává „starostí o sebe samého“, managementu individua, které je podpořeno například spoluúčastí pacienta na léčbě (tedy té na konci života nevyjímaje). Tento management zažívá v podobě zákona o konci života radikální zlom, kdy individuum – mající po celou dobu svého života povinnost starat se o své zdraví v podobě spoluúčasti, očkování, prevence aj. – toto právo v debatě postrádá, protože je najednou „nevědoucí“ a „sobecké“.

Analýza diskurzu veřejné politiky umírání zachycuje tak nejen diskurz dobré smrti, ale především jeho přerod v diskurz „paternalistický“ či „emancipační“ v rámci obou sfér. Ten odhaluje mechanismy veřejné politiky umírání ve vztahu kolektivu a jedince a současně upozorňuje na problémy praxe veřejné politiky obecně. Upozorňuje na něj abstrakcí sporu o dobrou smrt na spor mezi „emancipací“ a „paternalismem“. Francouzský politický establishment, ač semknut jednomyslným rozhodnutím parlamentu, neuspěl v prosazení zákona a privátní sféru se nepodařilo uklidnit. Tento poznatek současně upozorňuje na nutnost argumentačních a explikativních procesů ze strany institucí, kterou je

konečně možné začlenit do širší agendy veřejné politiky v rámci governance, deliberace, argumentace a v neposlední řadě interpretace. Pozorujeme tak potvrzení ontologických principů, na které se diskurzivní přístupy odvolávají.

5. Quo vadis, diskurz? Využití diskurzu a jeho omezení v praxi analýzy

Diskurz se stal symbolem takzvané postmoderní sociální vědy a je stejně jako přívlastek „postmoderní“ pojmem, za který lze schovat neurčitost záměru ve výzkumných metodách. Diskurz je dnes i žargonem novinářů a politických expertů. Rozšířenost pojmu sice na jedné straně poukazuje na fakt, že tento koncept má své opodstatnění ve zkoumání veřejné politiky, nicméně ztěžuje analytikům práci tím, že je vždy třeba se řádně vymezit vůči heterogenosti užívání pojmu. Zároveň je třeba dodržet některá metodologická pravidla, aby analýzy nevypadaly, jako když si Štěpán Šafránek v Kleinově trilogii o básnících „cucá z prstu“ kýžený výsledek socialistické agendy veřejného zdraví. Shrňme závěrem principy, které z diskurzu dělají dobrého sluhu, a připomeňme úskalí, kde by diskurz působil spíše jako špatný pán.

Snahou diskurzivních přístupů v rámci výzkumu veřejné politiky je především soustředění se na úroveň „mezo“ a propojení výstupů praktik jednotlivých aktérů s jejich historickým, sociálním a institucionálním prostředím, které dávají vyjednávání a chápání *policy* konkrétní formu. Diskurzivní přístupy se musí nutně zabývat i daty získanými jinými metodami: například průzkumy veřejného mínění, modelovými analýzami nebo statistikami, které poukázaly na určité korelace, jež pak diskurzivní analýza může prověřit. Všechna tato data jsou předmětem „interpretace“. V zesílení interpretativní perspektivy tkví síla diskurzivních přístupů, protože odhaluje nesrovnalosti v chápání kategorií nebo například jiný charakter neporozumění jednotlivých skupin aktérů (jak jsme si ukázali v konfliktu paternalismu a občanské emancipace ve Francii). Diskurz je také branou pro komparativní analýzu. Abstrakce jednotlivých kategorií jsou ulehčeny rozbořením různých situací, stadií či různých kultur. Tyto elementy nejsou srovnávány ve svých výstupech, ale v principech, na základě kterých fungují.⁴⁵

45 Diskurzivní analýza může být také propojena s analýzou rámců. Viz podkapitola 2.3 nebo také Hajer a Wagenaar 2003.

Jsou ovšem oblasti analýzy, na které diskurzivní přístupy odpovědi nehledají a ani hledat nechtějí. Diskurz není oddělitelný od samotné výzkumné otázky a její povahy. Ve zmiňovaném příkladu zákazu kouření nemá smysl zapojovat diskurzivní analýzu v odpovědi na otázku, proč a jak funguje či nefunguje protikuřácká lobby v parlamentu. Tady by se hodila například sociální analýza sítí (angl. „*social network analysis*“). Kdybychom chtěli zjistit dopad zákazu kouření na fungování české gastronomie, zapojíme spíše klasické statistické metody nebo také *cost-benefit analysis*, které o určitou formu diskurzivní analýzy můžeme doplnit.

Obecně vzato, pracují diskurzivní přístupy s určitým ontologickým předsvědčením, které je ve své podstatě neslučitelné s některými přístupy. Diskurzivní přístupy popírají například danost institucí⁴⁶ a spíše kriticky reflektují, jak k jejich moci skrze „institucionalizaci“ dochází. Nelze ovšem přeceňovat úlohu diskurzu na úkor institucí v případech, kdy se politické rozhodování netýká občanské společnosti, ale probíhá mimo ni – buď proto, že ta necítí potřebu a nevnímá danou problematiku jako veřejný problém (či problém vůbec), nebo proto, že to z hlediska daného politického režimu není předmětem diskuze (například veřejná politika v Číně). V případech, jako tom čínském, je potřeba případnou diskurzivní analýzu orientovat jinak než ve zmíněných praktických příkladech v kapitole 3.⁴⁷

Podobně se to má ve vztahu k ekonomickým faktorům. Teorie racionální volby jakožto model sociálního jednání jedinců v rámci kolektivního soužití je stavěna do protikladu perspektivy diskurzu. Teorie racionální volby předpokládá zásadu jednání jedince v jeho prospěch. Možnost modelování příslušných situací (například volebního chování) pak vychází ze stability tohoto principu. Diskurz praxi modelování

46 Dodejme na okraj, že vztah diskurzu a instituce je jedním z velmi diskutovaných témat v oblasti těchto přístupů. Na jedné straně stále přežívá spíše strukturálně orientovaná interpretace konceptu „diskurz“, která je mimochodem v českém prostředí velice frekventovaná i v důsledku popularity knihy Manfreda Franka „Co je neostrukturalismus?“ (Frank 2000). Frank píše o vývoji poststrukturalistické francouzské filozofie, tzv. „neostrukturalismu“, z vlastní, hermeneutické pozice a ptá se po možnostech sblížení obou těchto proudů. Jeho odmítavý postoj k této tradici francouzské filozofie se projevuje i v českém pojetí pozdního vývoje strukturalismu a lze jej najít i v jiných německých pracích (např. Angermüller 2007). Na druhé straně je to kritika adresovaná Essexské škole (především autory Frankem Fischerem a Herbertem Gottweisem), která trvá na předponě „post“ a tím pádem na revizi strukturální orientace konceptu. S ní souvisí popírání danosti institucí a upřednostňování termínů „*policy practices*“ nebo „institucionalizace“. Viz také poznámka pod čarou č. 19.

47 Můžeme se ptát na strategii státu, která kombinuje více principů, a diskurzivní analýzu zapojit do sledování těchto strategií. Měli bychom ale dávat pozor na konstrukci (a konstituovanost) různých dat, která máme k dispozici (průzkumy, statistiky, aj.).

popírá, protože znovu a znovu zjišťuje, jak ke kategoriím a principům dochází, v neposlední řadě proto, že jim přisuzuje onu „diskurzivní“ povahu, která je dána kombinací jednotlivých kontextuálních aspektů.

Dlužno nicméně dodat, že diskurzivní přístupy mají v prvé řadě explikativní (tedy vysvětlovací), a nikoli predikativní funkci. Jejich analýzy nevěnují tolik pozornosti prostředkům, jak dynamiku aktérů a prostředí změnit. Spíše vysvětlují, proč daná dynamika vznikla v konkrétní *policy* nebo v konkrétní společenské skupině či proč se změnila. Jejich zásluhou pak je jakýsi výchozí bod, který může posloužit pro novou definici *policy* a tím rozhodně posunout kupředu nová politická jednání. Stejně tak je možné na základě tohoto bodu vytvářet modelační kategorie pro dané oblasti *policy*. Diskurzivní přístup je také centrálním nástrojem komparativních analýz, protože disponuje (skrže interpretaci) ontologickým a epistemologickým prostorem, jak uchopit „jiné“ či „kontroverzní“. Výzkumné techniky, zejména pak narativní analýza rozhovorů či zpětná vazba samotného analytika, umožňují adaptovat metody na citlivost konkrétního tématu (například popírání důležitosti finančního aspektu při rozhodování o péči o umírající, o kterém jsme hovořili v podkapitole 3.2 nebo různá klišé a stereotypy spojené s kontroverzními tématy obecně).

Diskurzivní analýzu bychom proto měli použít v analýzách veřejné politiky především tam, kde je definice problému nejasná, ambivalentní či kontroverzní, kde není jasné, v čí kompetenci má dané řešení problému být či komu se má naopak vyhnout. Diskurzivní analýzy v těchto případech spolehlivě odkrývají představy jednotlivých (i znepřátelených) skupin a utvářejí prostor pro kritickou analýzu, jakož i pro inovativní řešení daného problému v rámci politického plánování. Tato možnost otevření analýzy i analytiků je nejen základním principem těchto přístupů, ale i jejich největší zbraní a výhodou.

Literatura

- Angermüller, J. 2007. *Nach dem Strukturalismus. Theoriediskurs und intellektuelles Feld in Frankreich*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Altheide, D. L. – Johnson, J. M. 1994. Criteria for Assessing Interpretive Validity in Qualitative Research. In: Denzin, N. K. – Lincoln, Y. S. (Eds.). *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications, s. 485–499.
- Barša, P. – Fulka, J. 2005. *Michel Foucault: Politika a Estetika*. Praha: Dokořán, edice Bod.

- Benz, A. 2004. Einleitung: Governance – Modebegriff oder nützliches sozialwissenschaftliches Konzept? In: Benz, A. (Ed.). *Governance-Regieren in komplexen Regelsystemen. Eine Einführung*. Wiesbaden: VS Verlag, s. 11–28.
- Bevir, M. – Rhodes. R. 2006. *Governances stoires*, London: Routledge.
- Blecha I. et al. 2002. *Filozofický slovník*. 2. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.
- Clemons, R. S. – McBeth, M. K. 2001. *Public Policy Praxis: Theory and Pragmatism: A Case Approach*. New Jersey: Upper Saddle River.
- Deleuze, G. 1989. Qu'est-ce qu'un dispositif? In: Foucault, M. *Philosophe*. Paris: Editions de Seuil, s. 185-195.
- Delori, M. – Zittoun, P. 2009. Policy Arguments and Coalition Building. *Paper Presented at 5th ECPR General Conference Section "Critical Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods"*. Panel "Policy Argumentation: The Argumentative Turn Revisited". Potsdam, Německo. 10.–12. 9. 2009.
- Dryzek, J. S. – Berejikian, J. 1993. Reconstructive Democratic Theory. *The American Political Science Review*, vol. 87, no. 1, s. 48–60.
- Durnová, A. 2009a. (Re)-searching Political Space for Emotions: the case of End-of-life Policies. *Paper presented at the 59th PSA Annual Conference*. Copyright by PSA Conference Proceedings 2009.
- Durnová, A. 2009b. *Towards a Politics of Intimacy: Policies on Dying in European Societies*. Disertační práce. Vídeň: Universität Wien, 2009. [Nepublikovaný rukopis].
- Fay, B. 2005. *Contemporary Philosophy of Social Science*. Oxford, UK: Blackwell.
- Fischer, F. – Forester, J. (Eds.). 1993. *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*. Durham and London: Duke University Press.
- Fischer, F. 2003. *Reframing Public Policy: Discursive Politics and Deliberative Practices*. Oxford: Oxford University Press.
- Fischer, F. 2009. *Democracy and Expertise: Reorienting Policy Inquiry*. Oxford: Oxford University Press.
- Foucault, M. 1975. *Surveiller et punir*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. 2007. *Slova a věci*. Brno: Computer Press.
- Frank, M. 2000. *Co je neostrukturalismus?* Praha: Pastelka.
- Gottweis, H. 2003. Theoretical Strategies of Poststructuralist Policy Analysis: Towards an Analytics of Government. In: Hajer, M. A. – Wagenaar, H. (Eds.). *Deliberative Policy Analysis. Understanding Governance in the Network Society*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 247–265.
- Gottweis, H. 2006. Argumentative Policy Analysis. In: Peters, B. G. – Pierre, J. (Eds.). *Handbook of Public Policy*. London: Sage, s. 461–480.
- Habermas, J. 1981. *Theorie des kommunikativen Handelns*. 2. vyd. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Hajer, M. 1993. Discourse Coalitions and the Institutionalization of Practice: The

- Case of Acid Rain in Great Britain. In: Fischer, F. – Forester, J. (Eds.). *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*. Durham and London: Duke University Press, s. 43–67.
- Hajer, M. A. – Wagenaar, H. 2003. Introduction. In: Hajer, M. A. – Wagenaar, H. (Eds.). *Deliberative Policy Analysis. Understanding Governance in the Network Society*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–30.
- Hajer, M. A. – Versteeg, W. 2005. Performing Governance Through Networks. *European Political Science*, vol. 4, s. 340–346.
- Howarth, D. – Norval, A. – Stavrakakis, Y. 2000. *Discourse Theory and Political Analysis: Identities, Hegemonies and Social Change*. Manchester: Manchester University Press.
- Hudson, J. – Lowe, S. 2004. *Understanding the Policy Process, Analysing Welfare Policy and Practice*. Bristol: Policy Press.
- Jann, W. – Wegrich, K. 2003. Phasenmodelle und Politikprozesse: Der Policy Cycle. In: Schubert, C. – Bandelow, N. (Eds.). *Lehrbuch der Politikfeldforschung*. München/Sien: Oldenburg, s. 71–104.
- Jasanoff, S. 2005. Chapter 10: Civic Epistemology. *Designs on Nature: Science and Democracy in Europe and in United States*. Princeton: Princeton University Press, s. 247–271.
- Lasswell, H. 1971. *A Pre-View of Policy Sciences*. New York: American Elsevier.
- Majone, G. 1989. *Evidence, argument and persuasion in the policy process*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Mayntz, R. 1993. Policy – Netzwerke und die Logik von Verhandlungssystemen. In: Heritier, A. (Ed.). *Policy Analyse. Kritik und Neuorientierung, Politische Vierteljahresschrift*, vol. 34, no. 24, s. 39–56.
- Mouffe, C. 2005. *On the political*. London: Routledge.
- Parsons, W. 1995. *Public Policy: An Introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Pierre, J. – Peters, G. 2000. Perspective on governance. In: Pierre, J. – Peters, G. (Eds.). *Governance, Politics and the State*. New York: Routledge, s. 12–27.
- Prainsack, B. 2005. Streitbare Zellen? Die Politik der Bioethik in Israel. *Leviathan 1*, s. 69–93.
- Rancière, J. 1998. *Aux bords du politique*. Paris: Gallimard.
- Sabatier, P. A. 1987. Knowledge, Policy-Oriented Learning, and Policy Change: An Advocacy Coalition Framework. *Science Communication*, vol. 8, s. 649–692.
- Schubert, K. – Bandelow, N. 2003. *Lehrbuch der Politikfeldanalyse*. Oldenburg: Oldenburg Verlag.
- Schwartz-Shea, P. – Yanow, D. (Eds.). 2006. *Interpretation and Method. Empirical Research Methods and the Interpretive Turn*. New York: M. E. Sharpe.
- Sorensen, E. – Torfing, J. 2007. Theoretical Approaches to Governance Network

- Dynamics, In: Sorensen, E. – Torfing, J. (Eds.). *Theories of Democratic Network Governance*. London: Palgrave Macmillian, s. 25–42.
- Torfing, J. 2005. Discourse Theory: achievements, arguments and challenges. In: Howarth, D. – Torfing, J. (Eds.). *Discourse theory in European politics. Identity, Policy and Governance*. London: Palgrave Macmillan, s. 1–31.
- Turnbull, N. 2003. The implication of the division of logic and argumentation for policy theory. *Paper presented on the 2nd ECPR Conference*. Marburg, Německo. 18.–21. 9. 2003.
- Weiß, R. S. 1994. *Learning from strangers: The Art and Method of Qualitative Interview Studies*. New York: The Free Press.
- Yanow, D. 1996. *How Does a policy mean? Interpreting Policy and Organizational Actions*. Washington D. C.: Georgetown University Press.
- Yanow, D. 2006. Philosophical Presuppositions and the Human Sciences. In: Schwartz-Shea, P. – Yanow, D. (Eds.). *Interpretation and Method. Empirical Research Methods and the Interpretive Turn*. New York: M. E. Sharpe, s. 3–26.